

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

РАСУЛОВА УМИДА ЙЎЛДОШ ҚИЗИ

**XX АСР ЎЗБЕК ҚИССАЧИЛИГИ (ПОЭТИК ИЗЛАНИШЛАР ВА
ТАРАҚҚИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИ)**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати
мундарижаси**

**Content of Dissertation Abstract of Doctor of Science (DSc) on
Philological Sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора наук (DSc) по
филологическим наукам**

Расулова Умида Йўлдош қизи XX аср ўзбек қиссачилиги (поэтик изланишлар ва тараққиёт тамойиллари).....	3
Rasulova Umida Yo‘ldosh qizi Uzbek novelette in the twentieth century (researches in poetics and principles of evolution.....	33
Расулова Умида Йўлдош қизи Узбекская повесть двадцатого века (поэтические изыскания и тенденции развития).....	65
Эълон қилинган ишлар рўйхати List of published works Список опубликованных работ.....	68

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01**

РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

РАСУЛОВА УМИДА ЙЎЛДОШ ҚИЗИ

**XX АСР ЎЗБЕК ҚИССАЧИЛИГИ (ПОЭТИК ИЗЛАНИШЛАР ВА
ТАРАҚҚИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИ)**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида 2017.2.DSc/Fil/63 рақам билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасида (www.navoiy-uni.uz) ва «ZiyoNet» Ахборот таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:

Каримов Баҳодир Нурметович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Норматов Умарали
филология фанлари доктори, профессор

Якубов Исламжон Аҳмеджанович
филология фанлари доктори, доцент

Сабирдинов Акбарали Ғафурович
филология фанлари доктори, доцент

Етакчи ташкилот:

**Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори
инститuti**

Диссертация ҳимояси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги DSc. 03/30.12.2019.Fil.19.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «___» _____ соат ___ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100100, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Диссертация билан Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100100, Тошкент, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103.

Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «___» _____ куни тарқатилди.

(2020 йил «___» _____ даги _____ рақамли реестр баённомаси).

Ш.С.Сирожиддинов

Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш раиси, филол.ф.д.,
профессор

Қ.У.Пардаев

Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш илмий котиби,
филол.ф.д.

Д.Р.Юсупова

Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш қошидаги Илмий
семинар раиси ўринбосари,
филол.ф.д.

КИРИШ (Докторлик (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тамаддуни ривожда башарият маънавий меросининг ажралмас қисми ҳисобланган адабиётшуносликнинг ўрни беқиёс. Бадиий асар таҳлиliga доир муаммони эпик турдаги маълум бир жанрнинг тараққиёт тамойиллари нуктаи назаридан ўрганиш ва уни миллий адабиёт сатҳида тадқиқ этиш зарурияти филология соҳасида ҳам жиддий вазифаларни кун тартибига қўймоқда. Пировардида, гуманитар соҳаларда маълум давр адиблари ижоди ҳамда уларнинг поэтик изланишларини тадқиқ этишга оид янги метод ва усуллар пайдо бўлмоқдаки, бу бадиий асар моҳиятини янада чуқурроқ англаш имкониятини яратди. Адабиётшунослик фани ўз объектига янги нигоҳ билан қараш орқали XX аср қиссачилигидаги поэтик изланишлар ва уларнинг тараққиёт тамойилини чуқурроқ тадқиқ этиш йўлидан боряпти. Зеро, қисса жанрини таҳлилий ўрганиш шахснинг маънавий олами, дунёқарашини, шунингдек, ёзувчининг тафаккур тарзига хос қонуниятларни ифодалашда муҳим омилдир.

Дунё адабиётшунослигида қиссачиликдаги поэтик изланишлар муаммосига бадиий-эстетик аспектда ёндашиш, ёзувчи бадиий маҳоратини очиш, ижодкор асарларининг адабий такомилни янгича англаш долзарб илмий масала сифатида кун тартибига чиқмоқда. Бунда энг муҳим вазифа муайян поэтик изланишлар, тасвир ва ифоданинг янгича талқини билан боғлиқ. Тадқиқотда ҳал этилиши лозим бўлган асосий муаммо ечимини топиш адабиётшунослик илмида мавжуд қиёсий-типологик, биографик, психологик, структурал-семантик, герменевтик, статистик каби усулларни самарали истифода этишни талаб қиляпти. Дунё адабиётшунослигида қиссачилик тараққиёти тамойилига нисбатан алоҳида ёндашувлар кузатиляпти. Жараёнда янги давр адабиётшунослигида муҳим муаммо ҳисобланган ўзбек қиссачилигидаги поэтик изланишларни чуқур ва атрофлича тадқиқ этиш асосий вазифа этиб қўйилди. Дарҳақиқат, муайян давр прозаси қиссачилик жанри ривожининг бадиий поэтик кўламини белгилашда алоҳида ўрин тутди.

Мустақиллик йилларида маданий меросни ўрганиш, миллий ифтихор туйғусини туйиш ҳамда қадриятларни англаш, ўзбек қиссалари моҳиятига янада чуқур кириб бориш, бадиий асарларнинг адабиёт ривожидagi муносиб ўрнини асослаш, ҳозирги давр адабиётига кучли таъсир ўтказган ижодкорлар фаолиятини кузатиш жадаллашди. Бадиий адабиётда умуминсоний ғояларнинг талқин этилиши баркамол авлод келажагига ижобий таъсир кўрсатади. “Бу дунёда инсонларнинг дарду ташвишларини ўйлаб яшаш одабийликнинг энг олий мезонидир”¹. Асарнинг поэтик ўзига хослиги, тасвир кўлами, композицион яхлитлигидаги ўзгаришлар ижодкор

¹ Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.:Ўзбекистон, 2017. – Б 112.

тафаккуридаги эврилишлар маҳсули саналади. Бадиий адабиётнинг қисса жанрида қаҳрамон ҳаётининг бир босқичи тасвирланар экан, асарда рўй бераётган воқеа-ҳодисалар негизида инсон фитратини ёритишга урғу берилади. Қисса жанри табиатини илмий жиҳатдан мукамал ўрганиш бадиий тафаккурни бойитишда муҳим аҳамиятга эга. Қисса жанри шаклланиши, тараққиёти, тавсифи муаммосини тадқиқ этиш – адабий жараёни, муаллифнинг индивидуал услуби ва маҳоратини изчил ўрганишга имкон беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сон “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 16 февралдаги 124-Ф-сонли “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро конференцияни ўтказиш тўғрисида”ги фармойиши, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони ҳамда соҳага оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертацион иш муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи².

Қисса жанри, унинг такомилли, поэтикаси муаммолари бўйича жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ҳамда олий таълим муассасаларида, жумладан, Москва давлат университети, Санкт-Петербург (Россия), Baki Dovlet Universiteti (Озарбайжон), Ankara Universitesi, Istanbul Universitesi (Туркия), University of Indiana (АҚШ), Universitat Humboldt, Universitat Bonn (Германия), Cambridge University (Англия), Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида илмий-амалий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

²Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи <https://arts.unimelb.edu.au/nceis>; <https://www.westernsydney.edu.au>; <https://sllc.umd.edu/persian/about>; <http://nelc.uchicago.edu>; <https://nelc.osu.edu>; <http://ut.ac.ir>; <http://www.um.ac.ir>; <https://www.amu.ac.in>; <http://www.du.ac.in/du>; <http://www.istanbul.edu.tr/tr>; <https://www.ankara.edu.tr>; <http://gazi.edu.tr>; <https://www.orientalstudies.az/ru>; <http://literature.az/lang-aze>; <http://www.kaznu.kz/ru>; www.iaas.msu.ru; <https://www.ivran.ru>; <https://spbu.ru>; www.orientalstudies.ru; <http://www.orientalstudies.ru>; <http://oriental-studies.org.ua/uk/home>; <http://zoa.dmt.tj>; <http://iza.tj/ru/institut-yazyka-literatury-vostokovedeniya-i-pismennogo-naslediya-im-rudaki>; <http://tashgiv.uz/ru/>; <http://navoiy-uni.uz/uz-k>; <http://www.samdu.uz> ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

Жаҳон адабиётшунослигида қисса жанри генезиси, тараққиёт жараёни ҳамда поэтикаси масаласи юзасидан муайян илмий натижаларга эришилган. Қиссаларнинг мумтоз анъаналар негизида шаклланиши, такомиллашуви ХХ асрдан жадаллашгани (АҚШ, Франция), ўзбек қиссасининг матбуот ривожини, рус адабиёти таъсири билан боғлиқлиги (Россия, Туркия) қисса композицияси, образлар тизимининг поэтик хусусияти тадқиқ этилгани (Россия, Германия), асар структураси, хронотоп поэтикаси юзасидан назарий қарашлар илгари сурилгани (Россия), жанр тараққиёти хусусияти (Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти) адабиётшунослар томонидан ўрганилаётгани эътиборга молик.

Дунё қиссашунослигида ХХ аср қиссалари поэтикаси бўйича қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: жанр тараққиёти хусусиятини аниқлаш; қиссаларни таснифлаб, бадиий қийматига баҳо бериш; асарнинг мазмун-моҳияти, ифода йўсинидаги фарқли жиҳатларни белгилаш; асар ғоявий-бадиий концепциясини ифодалашда қаҳрамонни ҳар томонлама тўлиқ тасвирлаш; қиссанавислар ижодидаги бадиийлик, халқчиллик, фалсафийлик каби жиҳатларни ёритиш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўзбек адабиётида қисса жанри тадқиқига доир муайян тажрибалар тўпланган. Назарий ва амалий йўналишда тадқиқотлар бажарилган. “Адабиёт назарияси”, “Адабиётшуносликка кириш”, “Адабий тур ва жанрлар”, “Ўзбек адабиётида жанрлар типологияси ва услублар ранг–баранглиги” каби монография, илмий адабиётларда масаланинг назарий жиҳатлари ёритилган.

Рус адабиётшуносларидан М.Бахтин, Ю.Борев, М.Храпченко, Л.Чернец, А. Кузьмин, Г. Пospelов, В. Хализев³ каби олимларнинг илмий изланишларида бадиий-эстетик таҳлил масалалари кўрилгани маълум.

И.Султон, М.Қўшжонов, О.Шарафиддинов, У.Норматов, А.Расулов, Б.Назаров, Ҳ.Болтабоев, Д.Қуронов, Б.Каримов, У.Жўракулов⁴ каби адабиётшуносларнинг тадқиқотларида поэтика, наср, услуб каби илмий муаммолар қамраб олинган.

Миллий қиссаларнинг пайдо бўлиши, такомиллашуви, улардаги мавзу, қаҳрамон, сюжет, услуб масаласи А. Аброров, А. Рашидов, А.Улуғов, А.Холмуродов, К.Тагматов, Ғ.Тошпўлатов, С.Зоҳидова, М.Тенглашев,

³ Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986; Борев Ю. Искусство интерпретации и оценки. – М.: Советский писатель, 1981; Храпченко М. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.: Советский писатель, 1972; Чернец Л. Литературные жанры. – М.: Издательство Московского университета, 1982; Кузьмин А. Повесть как жанр литературы. – М.: Знание, 1984; Пospelов Г. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1978; Хализев В. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1999.

⁴ Султон И. Адабиёт назарияси. – Т.:Ўқитувчи, 1986; Қўшжонов М. Сайланма. – Т.:Шарқ, 2018; Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. – Т.: Шарқ, 2004; Норматов У. Ижод сеҳри. – Т.:Шарқ, 2007; Расулов А. Танқид, талкин, баҳолаш. – Т.: Фан, 2006; Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон. – Т.: Ўқитувчи, 1983; Болтабоев Ҳ. Наср ва услуб. – Т.: Фан, 1992; Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Андижон. Ҳаёт, 2002; Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси. – Т.: Мухаррир, 2011; Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари: муаллиф, жанр, хронотоп. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2015.

Қ.Кўбаев, Д. Холдоров, М. Рустамова⁵ каби олимлар тадқиқотларида кузатишган.

Ўзбек адабиётшунослигида муайян адиблар ижоди, қиссаларининг ғоявий бадиий – эстетик аҳамияти ўрганилишида давом этаётган мавзудир. Анъанавий қисса, модерн қиссалар поэтикаси муаммоси билан боғлиқ умумлашмалар жанр тараққиёти борасида аниқ тасаввур ҳосил қилади. XX асрда яратилган қиссалар жамланиб, қиёсий-типологик тарзда илмий-назарий жиҳатдан етарлича ўрганилган эмас. Улардаги поэтик изланишлар, жанр шаклланиши, тараққиёт тамойиллари диссертацияда илк бор махсус тадқиқ этилган.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети Адабиёт назарияси ва замонавий адабий жараён кафедраси режасининг “Ҳозирги адабий жараён” мавзусида олиб борилаётган илмий тадқиқотлари доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади XX аср ўзбек қиссаларининг шаклланиши жараёнидаги поэтик изланишлар, тараққиёт тамойилларини кўрсатиб беришдан, хусусан, қисса жанрига оид бир гуруҳ асарларни адабий жараён контекстида кузатиб, инсон тақдири, унинг жамият билан муносабати, оламу одам ҳақидаги концепциясини илмий-назарий жиҳатдан асослаб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

ўзбек адабиётида қисса жанрининг ўрганилиши тарихини янгилаш нуктаи назардан очиқ бериш;

ҳозирги ўзбек насрида қисса жанри эволюцияси ҳамда ўзига хос поэтик изланишларни кўрсатиш;

ўзбек қиссаларида шахс, замонга хос ахлоқий омиллар ўрнини аниқлаш;
қисса табиатида рўй берган ўзгаришлар ҳамда унинг тараққиёт тамойилларини илмий тадқиқ этиш;

қиссанинг замонавий, детектив, биографик, ҳужжатли, тарихий кўринишларини қиёсий далиллаш;

⁵Аброров А. Ўзбек повести. – Т.: Фан, 1973; Рашидов А. Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири. – Т.: Фан, 1980; Улуғов А. Қиссачилигимиз кирралари. – Т.: Ўқитувчи, 1991; Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: тараққиёт муаммолари (XX аср сўнгги чораги) Филол. фан. докт. ...дис. – Т.: 2008; Тагматов К. Нравственный мир героя и художественные искания в узбекской повести (1960-1970 гг.): дис... канд. филол. наук. – Т.: 1981; Тошпулатов Г. Нравственные искания в современной узбекской повести (М.М.Дуст, Тагай Мурад, Гаффар Хотам): дис... канд. филол. наук. – Т.: 1993; Захинова С. Жанровые и стилевые особенности советской узбекской повести (60-70 г): дис... канд. филол. наук. – Т.: 1982; Тенглашев М. Особенности конфликта в узбекских повестях 80-годов: дис... канд. филол. наук. – Т.: 1989; Кўбаев Қ. Ўзбек қиссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат (60-80 йиллар): фил. фан. номз. ...дис. – Т.: 2001; Холдоров Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида бадиий услуб муаммоси (Шойим Бўтаев ва Назар Эшонкул қиссалари мисолида): фил. фан. б-ча ф-фа. док. ...дис. – Т.: 2017; Рустамова М. Истиклол даври ўзбек қиссаларининг тараққиёт тенденциялари: фил. фан. номз. ...дис. – Т.: 2005; Бобохонов М. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида психологизм: фил. фан. номз. ...дис. – Т.: 2012; Раджапова Ф. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Назар Эшонкул ва Улуғбек Ҳамдам ижоди мисолида) фил. фан. б-ча ф-фа. док. ...дис. – Т.: 2018.

XX асрда яратилган қиссаларнинг фалсафий, эстетик, психологик омилларини илмий-назарий жиҳатдан асослаш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Абдулла Қодирийнинг “Обид кетмон”, Ғафур Ғуломнинг “Шум бола”, Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўтмишдан эртақлар”, Одил Ёқубовнинг “Муқаддас”, Тоҳир Маликнинг “Алвидо...болалик”, Эркин Аъзамнинг “Отойининг туғилган йили”, Ҳожиакбар Шайховнинг “Аждодлар хотираси”, Хайридин Султоновнинг “Саодат соҳили”, Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Галатепа қиссалари”, Неъмат Аминовнинг “Ўлғончи фаришталар”, Тоғай Муроднинг “От кишнаган оқшом”, Назар Эшонқулнинг “Қора китоб”, Улуғбек Ҳамдамнинг “Ўлғизлик”, Исажон Султоннинг “Муножот” каби қиссалари; бадиий образ ассоциациясини кузатиш мақсадида Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Ўлғиз”, Шомирза Турдимовнинг “Мезон”, Шодиқул Ҳамронинг “Қора кун” асарлари танланди.

Тадқиқотнинг предметини ўзбек адабиётида қисса жанрига мансуб асарларни классификация қилиш, тараққиёт тамойилини аниқлаш ва тадқиқот доирасига қамраб олинган ўзбек қиссалари поэтик кўлами, тафаккур тарзидаги ижодий уйғунлик, умуминсоний қадриятлар муштараклиги ҳолатини ўрганиш ҳамда муаллиф адабий-эстетик қарашини ёритиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертациянинг ёзилишида қиёсий-типологик, биографик, психологик, структурал-семантик, герменевтик, статистик усуллардан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги куйидагилардан иборат:

XX аср ўзбек қиссачилигида янги типдаги образлар системаси, янги тасвир ва баён услуби, сюжет ва композиция қурилишидаги янгиланишлар далилланган;

қиссанинг тарихий, замонавий, биографик, хужжатли, сатирик, фантастик каби турлари ҳамда поэтик ифода усули янгилангани асарнинг структур-семиотик жиҳатларини ёритиш орқали илмий исботланган;

ўзбек қиссачилигида ботиний фожиа ва мағлубиятда шахснинг маънавий камолоти ҳамда зафари бадиий тажассум топганлиги очиқ берилган;

модерн қиссалар поэтикасида умуминсоний ғоялар талқини етакчилиги, улардаги янги поэтик изланишлар ва жанрдаги тараққиёт тамойиллари ёритилган;

XX аср қиссаларидаги янги услуб, янги қаҳрамон, рамзий тимсоллар талқини қиёсий-типологик усулда ўрганилиши илмий-назарий асосланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари куйидагилардан иборат:

ўзбек адабиётида қисса жанрининг тараққиёт тамойиллари, уларнинг биографик, тарихий, сатирик, фантастик, замонавий, хужжатли каби турларининг моҳияти ёритилган;

қиссанавислар маҳорати-ю ҳаётга муносабатини баҳолаш бадиий матн негизидаги фалсафий умумлашма, концептуал теранликни аниқлашга имкон берган;

қисса поэтикаси метафорик образ ва тасвирлар билан янгиланаётгани ижодий ютуқ тарзида баҳоланиб, миллийлик ва умуминсонийлик ғоялари талқини ижодкор тафаккури маҳсули экани аниқланган;

бадиий тафаккурдаги янгилашнининг жанр тараққиётига таъсири масаласи ҳамда поэтик маҳорат, ифодавий янгилашишлар кўлами кўрсатиб берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги қисса жанри поэтик ифода йўсинида фольклор ва мумтоз анъана уйғунлиги кўрсатилгани, тадқиқ усулларининг илмий мақсадга йўналтирилгани, назарий манбалардан ўринли фойдаланилгани, қиёсий, структурал, семиотик таҳлилларга таянилгани, илмий хулосалар чиқарилгани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти қисса жанри поэтикасига оид назарий қарашларни бойитиши, хусусан жанр тараққиёти масаласининг ўрганилиши қиссанинг ўзбек насри ривожига ўрнини белгилашга ҳисса қўшиши билан изоҳланади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти диссертация хулосаларидан олий таълим тизимидаги бакалавриат, магистратура босқичлари учун “Адабиёт назарияси”, “Ҳозирги адабий жараён”, “Ўзбек адабий танқиди” фанлари бўйича дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг янги авлодини яратиш, илмий маърузалар, махсус курс, семинарларда фойдаланиш мумкинлигида кўринади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. XX аср ўзбек қиссачилиги (поэтик изланишлар ва тараққиёт тамойиллари) масаласига доир олиб борилган илмий натижалар асосида:

халқ қиссаларидаги ижтимоий, маданий шароит, мумтоз асарлардаги образлар тизимида бадиий, фалсафий хусусият, шарқона маданиятни англашда қаҳрамон эътиқодининг ўрни каби илмий хулосалардан “Ф 1-02 рақамли “Адабиётшунослик тарихининг фундаментал тадқиқи” (2012-2016) мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 16 июндаги 89-03-2088-сон маълумотномаси). Натижада миллий, маънавий мероснинг таркибий қисми бўлган халқ ва мумтоз қиссаларнинг адабиётимиз тарихидаги ўрни ёритилишига асос бўлган;

қисса жанрининг шаклланиш жараёни, туркий халқлар адабиётидаги образлар типологияси, шахс маънавий, эстетик моҳиятининг жаҳон адабиётидаги талқини, тарихий ва замонавий асарлардаги бадиий образнинг поэтик хусусияти, қиссалар таснифи келтирилган илмий хулосалардан ФА-Ф1-Г 040 рақамли “Ўзбек адабиёти қиёсий адабиётшунослик аспектида: типология ва адабий таъсир” (2012-2016) мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг 2020 йил

16 июндаги 3-1255-1237-сон маълумотномаси). Натижада ўзбек қиссачилигида ботиний фожиа ва мағлубиятда шахсининг маънавий камолоти ҳамда зафари бадиий тажассум топганлигига доир назарий хулосалар билан бойитилган;

янги услуб, янги қаҳрамон, рамзий тимсоллар талқини, тасвир усули яхлит монографик планда тадқиқ этилган илмий материаллардан А-1-118 рақамли ”Навоий образининг тасвир ва талқинларига оид ўқув қўлланмасини тайёрлаш ва нашр этиш” (2015-2017) мавзусидаги амалий лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 16 июндаги 89-03-2088-сон маълумотномаси). Натижада янги қаҳрамон, тимсолларнинг қисса поэтикасида қўлланиши бўйича аниқ хулосага келинган;

қиссаларда қаҳрамон моҳияти борасидаги илмий хулосалардан А-1-61 рақамли “Кўриш имконияти чекланган талабалар учун тилшунослик фанлари бўйича аудиокитоб таъминотини яратиш” (2014-2016) мавзусидаги амалий лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 16 июндаги 89-03-2088-сон маълумотномаси). Натижада тил ва адабиёт фанини ўқитишнинг самараси оширилган;

ҳозирги қиссаларда қаҳрамон ва давр муносабати, поэтикадаги ўзгаришлар хусусидаги материаллардан “O‘zbekiston” телеканалида “Ассалом, Ўзбекистон”, “Тилга эътибор” кўрсатувлар сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг 2020 йил 24 февралдаги 102-9895-сонли маълумотномаси). Натижада телекўрсатувларнинг сифати ошиб, замонавий қиссаларнинг миллий маънавиятимизни бойитишдаги ўрнини кўрсатишга эришилган;

носирлар бадиий маҳорати, асар структурасидаги анъанавий ҳамда модерн тасвирлар борасидаги муайян тушунчалар сингдирилган илмий маърузалардан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Наср ижодий кенгашининг йиллик ва истиқболли режалари доирасида 2016, 2019 йиллардаги ҳисобот йиғилишларида фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2020 йил 20 февралдаги 01-03-292 сонли маълумотномаси). Натижада модерн қиссалар поэтикасидаги умуминсоний ғоялар талқин этилиб, улардаги янги поэтик изланишлар ва жанрдаги тараққиёт тамойиллари белгиланган;

туркий халқларнинг бой тарихи, умуминсоний фазилат талқинига доир хулосалар Ўзбекистон қозоқ миллий маданий марказида адабий алоқаларни мустаҳкамлашга татбиқ этилган (Ўзбекистон қозоқ миллий маданий марказининг 2020 йил 10 март маълумотномаси). Натижада ўзбек ва қозоқ халқларининг икки томонлама маданий, илмий муносабатларини чуқурлаштиришга эришилган;

қисса жанри генезиси, такомилли, поэтикасидаги янгиланиш, асар структур, семиотик хусусияти кўрсатилиб, туркий халқлар маданияти, анъаналари уйғунлиги борасидаги маълумотлардан Туркия Отатурк университети ўзбек адабиёти мутахассислиги бўйича таълим олаётган талабаларда зарур билим, малака, ва кўникмаларни шакллантириш ҳамда

такомиллаштириш учун фойдаланилган (Отатурк университетининг 2020 йил 28 февраль маълумотномаси). Натижада Отатурк университетида “Адабий жараён”, “Ҳозирги ўзбек қиссалари” каби курслар юзасидан дарслар ташкил қилиш, соҳага оид қўлланма ва услубий кўрсатмани ишлаб чиқиш бойитиш билан боғлиқ ишлар такомиллашган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 11 та, жумладан, 8 халқаро, 3 республика илмий-назарий ва илмий-амалий анжуманларда муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси юзасидан жами 30 та илмий иш эълон қилинган бўлиб, шундан 1 та монография, 1 та услубий қўлланма, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 14 та мақола босилган бўлиб, шулардан 13 таси республика, 1 таси чет элдаги журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, асосий тўрт боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан таркиб топган. Ҳажми 249 бетдан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, зарурати, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объекти, предмети, фан ва технологиялар ривожининг устувор йўналишларига мослиги, хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи асосланиб, тадқиқотнинг илмий янгилиги, амалий натижалари, ишончилиги, назарий ва амалий аҳамияти, амалиётга жорий этилиши, апробацияси, эълон қилин ишлар ва тадқиқот тузилиши кўрсатилган.

Диссертациянинг **“Қисса жанрининг тарихий асослари”** деб номланган биринчи боби иккита фаслни ташкил этади. Биринчи фасл **“Қисса жанри шаклланиши”** деб номланади. Мазкур фаслда Қуръоний, халқ ва мумтоз қиссалар поэтикаси орасидаги муштараклик ўрганилган. Инсон яралишига доир хабар ихчам қисса шаклида Қуръон саҳифаларига жо бўлган⁶. Унда олам ва одам ботину зоҳири аниқ, лўнда, теран ифода этилган. Пайғамбарларнинг дунёга келиши, илоҳий муждаси само, уммон, тоғ, замин каби хронотопда синтезлашиб борган. Қисса негизида дин, тарих, фалсафа, психология, тиббиёт, география, мантиқ, санъат каби фанлар ибтидоси жавҳарига нигоҳ ташланади. “Қуръондаги Илм бу ундаги Қиссалар ва ғайб хабарлари, Ҳикмат эса ақоид ва шаръий ҳукмлардир” (Намл сураси, 6-оят)⁷. Қиссанинг илми илоҳийдаги ўрни, вазифаси муҳимлиги, ҳар бир пайғамбар маънавияти, иқтидори ила ўша замону макон қавмларнинг ижтимоий, ахлоқий даражасига таъсир кўрсатгани маълум бўлади. Пайғамбар ҳаётининг босқичлари алоҳида эътироф этилиб, муҳит, шароит, синов усули ўзгаргани

⁶ Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т.: Sano standart, 2019.

⁷ Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т.: Sano standart, 2019. – Б. 377

кузатилади. Қуръондаги 28-сура номи “Қасас”, яъни “Қисса” деб номланади. Кўринадики, қисса сўзи фақат суралар таркибида эмас, алоҳида ном тарзида ҳам берилган. Бу назаримизда, унинг салмоғи, даражаси, манфаатига ишора бўлиб, инсоният яралишидан охирига қадар бўлган тилсиму синоатлар моҳиятини жамлагани билан таърифланади. Унда бир ё ундан кўп инсон қисмати турли макону замон ўлчовида тақдим этилади. Қуръонда илоҳий мулоқот Яратганнинг сўнгги элчисига йўналтирилгани, жами умматга аввалу охир борасидаги ҳукм қиссалар моҳиятида жо бўлгани аёнлашади. Илоҳий ҳикмат моҳияти ихчам, аммо залворли қиссалар қатига сингдирилади. Илк яралишдаги муддао (Аллоҳга ошиқлик)ни уқиш маъносида қиссалар оинаи олам янглиғ инсониятга илму ғарибадан дарак беради. Сураларда пайғамбарларнинг даъват йўлидаги машаққати, ҳалокатга учраган қавмлар фожиасидан бохабар этилади. Қаҳрамон тушунчаси набийлар реал ҳаёти, маслағи, ирода, сабрини ҳолату имтиҳонда умумлаштиради. Муҳими, илк бор қисса Қуръони Карим таркибида қўлланиб, пайғамбарлар қисматидан илоҳий хабар бергани билан аҳамиятлидир.

Адабиётшунос А.Қозихўжаев: “Ҳар бир “қисса” марказида аниқ бир шахс ҳаёт йўли (сюжети) туриши, барча воқеалар (сюжет линиялари) шу шахс атрофида кечиши ва бевосита унга келиб боғланиши; бутун “қисса” ягона бир мазмун, жумла-концепцияга қурилиши” ни қайд этади⁸. “Қисса” атамаси арабча сўз бўлиб, “саргузашт”, “ҳикоят” деган луғавий маъно англашилади. У адабий, тарихий жараёнда такомиллашиб борди. Фольклор борки, қисса, достон, эртак сингари жанр ва турлар мавжуд. Қуръоний маълумот асосида яратилган “Искандар Зулқарнайн”, “Юсуф ва Зулайҳо” номли қиссаларда мазмуний қатлам ўзгаргани, дунёвий моҳият етакчилик қилгани маълум бўлади. Бунда қаҳрамон ижтимоий муҳитда фаоллашиб, кишилар орзу, майлини рўёбга чиқаришда ўртак саналади. Унинг ҳаёт йўли, қалб кечинмаси, ҳаракатлари ибратли қаҳрамон борасидаги қарашни мустаҳкамлайди. Халқ қиссаларида бадиий образ мундарижаси паҳлавон, дарвеш, зоҳид каби қаҳрамонлар билан бойиб боради. Идеаллашган қаҳрамон халқ тасаввури, ҳаёлларидаги қудратли, кучли, матонатли кишининг умумлашмаси тарзида юзага келади. Образ тафсилоти батафсил келтирилиб, эртак, афсона йўсинидаги усулни ёдга солади. Мазкур қиссаларда бўрттириш, сифатлаш, ҳаёлотга эрк бериш тамойили кўзга ташланади. Халқ қиссаларида кишиларнинг ҳаётга муносабати, ижтимоий турмуш тарзи содда, аниқ тасвирланган. Бирор шахс фаолияти ё халқ қаҳрамони номи билан боғлиқ воқеалар ихчам сюжетли бўлиб, уларда ижтимоий, тарихий шароит бадиий ифодасини топган. Элпарвар ва адолатли, иродаси мустаҳкам қаҳрамон шу тариқа халқ орзу қилган кучнинг рамзий ифодасига айланган. Бош қаҳрамон саргузашти машҳур сюжетларни шакллантирган.

Қиссалар вариантлилиқ, шартлилиқ хусусиятига эга бўлиб, фольклорий талқини, сюжетдаги эпик аънаналар давомийлиги билан ажралиб турган. Асарда учрайдиган шахслар бадиий образ даражасига кўтарилмаган, сюжет,

⁸ Қозихўжаев А. Қисса жанри хусусида. XX аср ўзбек адабиёти масалалари. – Т.: Фан, 2012. – Б. 206.

композиция каби компонентлар тўла шаклланмаган, яхлит структура кузатилмаган. Мумтоз адабиётнинг “Қисаси Рабғузий” асари Қуръон, Ҳадис ва ўзга диний манбалардаги сюжетлар асосида яратилган⁹. Асарда олам ва одам ҳақидаги фалсафий, эстетик қарашлар теран ифодаланган. Мавзу доирасига кўра асар қиссалари ранг-баранг. Асарда воқеа баёнига атрофлича тўхталиб, жараёни батафсил шарҳлаш тамойили устунлик қилади. Муаллиф қисқа диалоглар воситасида шахслар нутқини жонли, табиий ифодалашга, маълум вазиятга ойдинлик киритишга, жонзотлар ҳолати, баҳсини образли тақдим этишга интилгани маълум бўлади. Муҳими, асарга илоҳий ахборотга эга оятлар сингдирилиб, ривоят, ҳикоятлар билан тўлдирилиб, инсоният тарихи, маданияти борасидаги тасаввурни кенгайтириш мақсад қилинади.

Алишер Навоий “Тарихи анбиё ва ҳукамо”да Қуръони Карим асосида пайғамбарлар тийнати ёритилиб, воқеалар тасвирида образлилик, ифодавийлик кузатилади¹⁰. Ижодкор набийлар ҳаётидаги туб бурилиш, синоатнинг уҳдасидан чиқиш, шайтон найрангидан халос бўлиш онини бирлаштириб, яхлит тасаввур пайдо қилади. Асар поэтикасида ошиқлик йўли, синоати тасвир кўламини кенгайтиради. Навоий набийлар тарихидаги асосий, бош йўналиш Аллоҳ жамолига мушаррафлик эканини босқичма-босқич ёритиб боради. Бунда замону маконлар ўзгариши, инсон ҳақу ботил, итоат аро дарбадар кезиниши, яралиши сабабини англаши даражаси белгилаб борилади. Фоний дунё ҳою ҳавасидан озод шахс Яратганнинг марҳаматига эришиб, ҳақ йўлда собит ҳаракатланади.

Юқоридаги асарлар структурасидаги тафовут Рабғузийнинг хронология усулида воқеликни ташкиллантиргани, Алишер Навоийнинг қисм, лавҳаларни жамлаб, яхлит манзара, тасаввурни ҳосил қилганида кузатилади. Навоий асарлари композициясида ҳам ривоят, ҳикоят, шеърлар воқеликни тарихий жиҳатдан асослаш, образ моҳиятини ёритиш, ахлоқий, фалсафий қарашларни умумлаштириш мақсадида кўллангани кузатилади. Ижодкорларга Қуръони Каримдаги қиссалар таянч, асос бўлгани, бадий ниятини рўёбга чиқариш жараёнида тасаввур, тафаккур маҳсулидан унумли фойдалангани маълум бўлади. Ҳар икки асар туркий тилда яратилгани, бадий ифода ила тўйинтирилгани билан эътиборга молик.

Қуръоний қиссалар асрлар давомида халқ, мумтоз қиссаларга таянч бўлибгина қолмай, замонавий қиссалар яралишига ҳам таъсир этган. Инсон тафаккури мудом янги ахборот билан бойиб борса ҳам, ўз яралиш муддаосини унутмайди. У доим кузатилаётгани, синалаётганини идрок этиши лозим. Шу маънода қиссалар қаҳрамони, мавзуси янгиланса ҳам моҳиятан яқинлик сақланиб туради. Қиссалар поэтикасида Қуръондаги пайғамбарлар қисмати учраши (Одам(а.с), Иброҳим (а.с), Мусо (а.с), Хизр

⁹ Рабғузий Н. Қисаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи, 1990

¹⁰ Навоий А. МАТ.Т.16. – Т.: Фан, 2000.

(а.с), Исо(а.с), Муҳаммад(а.с)), иблис фитнаси, исён ва итоат ҳолати ифодаланиши тадқиқотдаги асарлар таҳлили жараёнида ёритиб борилади¹¹.

Қуръоний қиссаларда чақалоқ имон нурига зийнатлаб берилгани маълум. Ҳозирги адабий жараёнда ғайритабиий гўдак икки хил аспектда талқин этилиб, унинг дардманд (“Ғариб” Исажон Султон) ёки зиёнкор (“Қиз чақалоқ” Назар Эшонкул) тийнатиши ёритишга аҳамият берилади¹². Қисса поэтикасидаги романтик тасаввурдан реалистик тафаккурга эътибор ортиши самарасини кўрсатди. Реалистик унсурлар етакчилиги аниқ макон ва замонда ҳаракатланаётган қаҳрамонларни ёритиб борди. Анъанавий сюжет борасидаги қарашлар янгиланди. Қаҳрамонга алоқадор воқеалар концептуал ёндашув асосида уюштирилиб, моҳият муаллиф ниятини ёритишга йўналтирилди.

Маълумки, XX аср бошида илмий жамоатчилик повесть номини истеъмолда фаол ишлатди. Мунаққидлар “повесть” атамаси билан бирга “қисса” истилоҳини ҳам қўллавериш масаласини маъқуллар эди¹³. Кейин адабиёт назарияси, адабиётшуносликка доир асарларда повесть қиссанинг синоними экани илмий эътироф этилди. “Адабиётшуносликда қисса билан повесть терминларининг қўлланиши турлича: улар синоним сифатида ҳам, бошқа-бошқа жанр номлари сифатида ҳам ишлатилади. Қисса билан повестни бошқа-бошқа жанрлар деб тушуниш етарли асосга эга эмас, шунинг учун уларни синоним сифатида тушуниш кенгроқ оммалашган. Ҳозирги ўзбек адабиётида қисса фаол эпик жанрлардан саналиб, XX аср давомида ўзбек қиссачилиги жиддий муваффақиятларга эришди”¹⁴. Ижодкор ва мутахассислар томонидан фольклор, мумтоз қиссаларнинг шу номда таърифлангани илмий муомалага кенг татбиқ қилинади. Ўзбек қиссалари ислом фалсафаси, шарқ маданияти замирида такомиллашган. Повесть эса рус ва ғарб адабиёти таъсирида ривожланади. XX аср ўзбек қиссалари шарқ ва ғарб анъаналари уйғунлигида яратила бошланди. Қиссада мазмуннинг теранлиги, ҳаётий материалнинг салмоғи, сюжетнинг сертармоқлиги, характер мантиғи, образларнинг воқеадаги иштироки жанр хусусиятини белгилаб борди. Қисса жанрида бош қаҳрамон тадрижи масаласи ижодкор эътиборида бўлиб, у яшаган жамият, муҳитдаги асосий тамойил, йўналиш, муддаога урғу берилиб, характер ҳаётидаги туб бурилишлар кесимида тасвирланади.

Қисса ҳаётдаги янгиликларни дарҳол акс эттирадиган ҳозиржавоб жанрга айланди. Очерк жанрида муаллиф ҳужжатликка асосланиб, қаҳрамони ҳаёти, фаолияти ҳақидаги кузатувларини, қарашларини таҳлил қилиб, содда, аниқ тасвирлашга эътибор қаратади. Очерк чуқурлаштирилиб,

¹¹ Мурод Т. Ойдинда юрган одамлар (От кишнаган окшом . – Т.: Шарқ, 1994; Султон И. Муножот (Боқий дарбадар. – Т.: Шарқ, 2011); Султон И. Ҳазрати Хизр изидан. – Т.: Шарқ, 2018; Турдимов Ш. Мезон. // Шарқ юлдузи. № 6. 2011; Абдуллаев А.Ҳазрати Аттот. // Шарқ юлдузи, № 6, 2011.

¹² Султон И. Муножот (Боқий дарбадар. – Т.: Шарқ, 2011; Эшонкул Н. Қора китоб (Ялпиз хиди. – Т.: Шарқ, 2008.

¹³ Головенченко Ф. Введение в литературоведение. – М.: Высшая школа, 1964; Аброров А. Ўзбек повести. – Т.: Фан, 1973; Улугов А. Қиссачилигимиз қирралари. – Т.: Ўқитувчи, 1991.

¹⁴ Қурононов Д ва б. Адабиётшунослик луғати. - Т.: Akadernashr, 2010. – Б.381.

қисса ёзилади. Қисса янгилик, фалсафий қарашлар тугал ифодаси сифатида юзага келади. Қиссада қаҳрамон фитрати мукамал, теран ёритилиши, бадиий жиҳатдан тўйинтирилиши кўзда тутилади.

“Ўзбек қиссалари таснифи” деб номланган иккинчи фаслда бадиий ижод жараёнида қисса поэтикасида салмоқли ўзгаришлар рўй бергани, яъни у такомиллашиб ранг-баранг тус олгани тасниф орқали очиб берилган. Унинг ички турларга бўлиниши жанр имкониятини теран англашни тақозо этади. Қиссанинг бундай ички хилларга бўлиниши поэтик усул ва воситаларнинг ўзгариши, ғоявий-мазмуний хусусиятларнинг янгиланиши билан боғлиқ. Ёзувчи олам ва одамни бадиий идрок этиш салоҳиятига кўра қиссанинг қайси турида асар яратмасин, аниқ ва реал воқеликни тасвирлашга, баъзан фантазия маҳсулини ҳам илмий асослаб тақдим этишга интилади. Қиссаларнинг қўйидаги ички турлари мавжуд: *тарихий, замонавий, фантастик, детектив, сатирик, ҳужжатли, биографик.*

1. Тарихий қисса хусусияти:

тарихий ҳақиқатни рўй-рост тасвирлаш, машҳур шоҳ, шоир, олим, авлиёнинг бадиий образини ёритишда солнома, мемуарлардаги аниқ маълумотдан фойдаланиш;

тарихдаги муҳим маънавий, ахлоқий муаммони ёритиш, фожеийлик омилини инсон қисматидаги ожизлик ҳолатига монанд теран англаштириш, мозийдаги туб бурилиш онларини хронотоп сатҳига уйғунлаштириш;

ўтмишдаги турмушни бадиий қайтадан суратлантиришда аниқ объектив мазмунни асраш, тарихий ҳамда архаик сўздан ўринли фойдаланиш ва маданий анъаналарнинг халқ, миллат тафаккурига таъсирини кўрсатиш.

2. Замонавий қисса хусусияти:

айни замон, вақтдаги реал турмуш тарзини, ижтимоий, маданий, иқтисодий соҳадаги ўзгаришларни ифодалаш;

шахснинг туғма, табиий қиёфасини турли зиддиятларда ёритиш;

даврдаги фаол тамойилларга дадил муносабатни кўрсатиш;

долзарб мавзуларни акс эттиришда характер муносабатини белгилаш;

асарда глобаллашув жараёнида инсон маънавияти масаласини тубдан ёритиб, у томонидан жамиятдаги янгиликка мослашув ҳолатини тасвирлаш.

3. Фантастик қисса хусусияти:

илмий техника тараққиётига қаҳрамоннинг мослашуви, генетик формулалар, электрон элементлар, сирли, ғайриоддий саргузаштларни истифода этиш;

само, курраи заминдаги эркин сайрлар, макону замондаги тахайюл кенглигини тасвирлаш;

туш мотивида келажак ҳодисотларини башорат қилиш;

олис сайёрадаги ноаниқ жонзотларни илмий гипотезалар тизимида ёритиб бориш;

қаҳрамон техник тафаккури микро ҳамда макрооламдаги яратикларни меҳварга жамлаш.

4. Детектив қисса хусусияти:

хаётдаги жиноятларни сирли фош этиш;
турли гуруҳ вакиллари табиати, қилиғи, лақаби, мақомини мавжуд шароит сатҳида бирлаштириш;
давр ва қаҳрамон зиддиятида жиноят негизига ишора бериш;
маҳфий хизмат, норасмий одату қоидаларни киши тасаввурида тиклаш, изқувар, хуфия, мафия, миршаб каби образлар ўртасидаги битиму низолар аспектида тўғрилиқ ва эгрилик тушунчасини акс эттириш;
рақиблар характерида топқирлик, уддабуронлик, зийраклик туйғулари мувозанатини сақлаб туриш.

5. Сатирик қисса хусусияти:

иронияга бой ҳолат, вазият негизига ижтимоий, психологик муносабатни акс эттириш;
инсон ё жонзот образидаги кулги эффементи орқали сўз ўйини, қочиримни ривожлантириш ва монолог, диалогдаги лутф, ишоралар асосида бўёқдорликни ҳосил қилиш;
зийраклик, топқирлик фонида фирибгарлик, найрангликни қоралаш;
ошкор ва яширин, тасдиқ ҳамда инкор ҳолат киши табиатидаги ўзгарувчанлик, мослашувчанликка ишора бериши;
асарда жамият тараққиётига зиён келтирувчи турли иллатлар киноявий пафосни юзага келтириши.

6. Ҳужжатли қисса хусусияти:

фактик материаллар асосида маълум соҳа вакили қисматида аниқлик киритиш;
воқеага оид кўрсатма, иқрор баъзан расмий доирага хос муҳитни тасвирлаш, реал макону замондаги вазиятни холис ёритиш;
асарда қаҳрамон ҳаётидаги туб бурилиш, фожеий ҳолат сабаби давр билан уйғунликда кўрсатилиши;
ўзга манбалар (газета, журнал, илмий, тарихий адабиёт)да мазкур мавзуга оид маълумот муқояса усулида баҳолаб борилиши;
қаҳрамон тақдиридаги ҳолату вазиятнинг аниқ вақт, маконда берилиш жараёнини инобатга олиш ҳамда сабаб-оқибатини кўрсатишда унга замондош ҳамкасб, қариндош гувоҳлигини ёдда тутиш.

7. Биографик қисса хусусияти:

муаллиф ҳаётидаги лавҳалар контекстида сюжетни ривожлантириш;
ўз тақдиридаги ҳолатларни жамият билан уйғун тасвирлаш;
шахсий кечинмаларни кундалиқ, мактуб, хотира асосида жонлантириш;
тўқимага берилмай, ижтимоий, маданий соҳадаги ўзгаришларга қаҳрамон муносабатини кўрсатиш;
асарда ижодкор болалиқ, ўсмирлик вақти, санъат оламига илк қизиқиши дунёқарашини, руҳиятига монанд тақдим этилиши;
ижод лабораториядаги индивидуал факторларнинг матн таркибига сингиши маънавий руҳий олам борасидаги тасаввурни мустаҳкамлаши каби.

Диссертацияда тарихий (“Синган сетор”, “Саодат соҳили”), замонавий (“Муқаддас”, “Жавоб”), фантастик (“Аждодлар хотираси”), детектив

(“Алвидо...болалик), сатирик (“Ёлғончи фаришталар”), ҳужжатли (“Қатлнома”), биографик (“Шум бола”, “Ўтмишдан эртақлар”) қиссалар хусусияти юқоридаги тавсиф асосида тадқиқ этилган¹⁵.

Тадқиқотнинг иккинчи боби “**XX аср ўзбек адабиётида қиссанинг ўрни ва бадиий функцияси**” деб аталади. Унинг “**Ўзбек қиссалари мавзу кўлами**” деб номланган биринчи фаслида мавзу танлаш, асосли ёритиш усули борасидаги назарий қарашлар илгари сурилган. Қиссалар шаклланиши жараёнида ватан, оила, ахлоқ мавзулари етакчилик қилган. Бу мавзу умумадабиётнинг ҳам бош мезонига айланиб, асрлар давомида уни ёритиш усули такомиллашиб борган. Мавзуни белгилаш, материални саралаш, қаҳрамон муносабатини аниқлаш масаласи ижодкорда ижтимоий ҳаётга теран нигоҳ ташлаш, таҳлил этиш масъулиятини кучайтиради. XX аср бошида колхоз мавзуси оммалашиб борди. Мавзуни ёритишда ишчилар образи, бой ҳамда деҳқон контрасти тасвирланиб, ижобий ёхуд салбий қаҳрамон тушунчаси кўллана бошланди. Жадидлар таъсирида илм ўрганиш мавзусига эҳтиёж ортди. Бунда билимсизлик оқибати ҳаётини сабоқлар сатҳида танқид остига олинди. Янги ислоҳот натижасида бўш ерларни ўзлаштириш масаласи кўтарилди, қиссаларда бу жараён атрофича тасвирлаб борилди. Ижодкорлар турмушдаги ижтимоий, маънавий, ахлоқий масалаларни ўрганиб, уларни онги призмасида пиштириб, ўқувчига таъсирли ҳаёт материални тақдим этишга аҳамият қаратди. Қисса мавзуларини замонавийлик ва тарихийлик аспектида кузатиш ижодкорнинг танланган воқелик, образни ёритиши, ундаги етакчи тамойилни аниқ кўрсатиши натижасида юзага чиқади. Замонавий мавзуга материал ижтимоий ҳаётдаги янгиликларни саралаш, таҳлил этиш асосида жамланиб боради. Долзарб муаммолар ечимини давр қаҳрамони фаолияти воситасида тақдим этишга аҳамият қаратилади.

Уруш воқелигини сиқик тасвирлаш, меҳнат жабҳасидаги фидойиликни кўрсатиш, фожиавий манзарани гавдалантириш орқали жудолик, вайронкорлик даражасини асослаш, драматизм воситасида зиддиятни теранлаштиришга эришилади. “Уруш мавзуи бу давр адабиётининг асосий етакчи мавзуига айланди. Меҳнат пафоси адабиётимизда оғир уруш йилларида ҳам аввалгидай янграшда давом этди”¹⁶. Урушдан кейинги даврда партия сиёсатини оммалаштириш мақсадида яна колхоз мавзусига эътибор кучайди. Бунда фаол, виждонли комсомол, коммунист характери ибрат сифатида қисса сюжетини ташкиллаштириб борди. Мавзуни ёритишда маданий, сиёсий, иқтисодий зиддиятларга барҳам бераётган қатлам вакиллари хусусияти ривожлантирилди. Шўро замонида қисса жанри ўтмишнинг қора томонларини, замона зайлини, келажак умидларини

¹⁵ Осим М. Аждодларимиз фожеаси. – Т.: Ғафур Ғулом НМИУ, 1983; Султон Х. Саодат соҳили (Бир окшом эртаги. - Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983); Ёқубов О. Сайланма. – Т.: Ғулом НМИУ, 1980; Аъзам Э. Кечикаётган одам. – Т.: Шарқ, 2002; Шайхов Ҳ. Аждодлар хотираси. – Т.: 1986; Малик Т. Алвидо...болалик. – Т.: Ёш гвардия, 1989; Аминов Н. Ёлғончи фаришталар. – Т.: Ғафур Ғулом НМИУ, 1983; Боқий Н. Қатлнома. – Т.: Ғафур Ғулом НМИУ, 1992; Ғулом Ғ. Танланган асарлар. 5-жилд. - Т.: 1973; Қахҳор А. Ўтмишдан эртақлар. – Т.: Ғафур Ғулом НМИУ, 1988.

¹⁶ Рашидов А. Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири. – Т.: Фан, 1980. – Б. 113.

тасвирлади. Бу муддат қиссачилигида мафкуравий сиёсатлашув олий мақомга кўтарилди.

Қиссачиликда 70-йиллардан инсон руҳиятидаги мураккабликни тадқиқ этиш тамойили пайдо бўлади. Одам психологиясига миллий анъана, тарбия таъсирини сингдиришда ўзликни англашга интилиш ҳолати кучайди. Ўзбек қиссачилиги соддаликдан мураккаблик, бадиий мукамаллик, маънонинг теран ва серкўламлиги томон силжиб борди. Қиссаларни қамровига кўра миллий ва умуминсоний кўламда баҳолаш жанр хусусиятини тўлдириб боради. Миллий тафаккурни намоён этишда ижодкор анъана, қадриятни матн негизига сингдириб боради. Андиша, лафз, уят, ибо янглиғ фазилатнинг миллий характерда уйғунлашуви тасаввурни бойитади.

80-йилларда партия мавзусига эътибор берилиб, масалани танқидий баҳолашга уриниш кузатилади. Эркин Аъзам, Мурод Муҳаммад Дўст кабилар бу давр манзарасини ичдан ёритишга ҳаракат қилиб, ироник муносабатга урғуни кучайтирди. Қаҳрамон тахайюл оламидаги пўртаналарни таъсирли ифодалаш, хаёл ҳамда туш мотивини композицион сатҳга сингдириш усули ортиб борди. Инсон бажарувчи, ҳаракатланувчи ҳолатидан фикрловчи, ўзини тафтиш этувчи мақомига кўтарилди бошлади. Раҳбар образида ўтмишга нигоҳ, аслига қизиқиш, юксалиш ҳамда пасайиш онларини дадил тан олиш жараёни тезлашди.

Истиклол адабиёт солномасига янги тасвир, қаҳрамонни тақдим этди. Инсонни мураккаб мавжудот сифатида талқин этишда жаҳон анъаналарини синтез қилиш тамойили ортди. Нутқимизда тадбиркор, бозор иқтисоди мавзуси оммалашиб борди. Тарихий ҳақиқатни тиклаш, шўро тузумидаги норасоликни танқидий таҳлил этиш образ мантиғини белгилаб борди. Қисса яратиш жараёнида ҳаёт материални пишитиш, образ мантиғини асослаш, психологик таҳлилни теранлаштириш, драматик вазиятни таранглаштириш поэтик мазмунни тўлдиради. Муаммонинг ечимини кўрсатиш борасида фикрий изчиллик, тасвирийликка риоя этилиши мақсадга мувофиқ саналади.

“Мезон” (Ш.Турдимов) ва “Ҳазрати Аттор” (А.Абдуллаев) қиссалари поэтикасига Куръоний қиссаларнинг таъсири кузатилади¹⁷. Аввало, инсон яралиши, шайтон найранги, ғор тасвири, Одам(а.с), Иброҳим(а.с), Юсуф (а.с), Муҳаммад (а.с) қисматининг ёдга олиниши қалб эркинлиги, маънавий салоҳият, чин эътиқод каби ноёб фазилатларни талқин этишга имкон берган. Бу инсонлар оламнинг зарраси бўлиб, ишқ туғёнини идрок айлаганди. Олий тафаккурини ва тахайюлий оламни теран англаган адиблар асарида курраи замин хилқати илоҳий мавжудотнинг заррасилигини фалсафий ифодалаганлар.

Бобнинг иккинчи фасли **“Қиссада инсон ва давр тасвири”** деб номланади. Бадиий асар инсон психологиясига таъсир этувчи санъат ҳосиласи. Қаҳрамон сурати-ю сийратини ёритиш, ундаги эврилишни етказиш ижодкордан нозик дид, юксак салоҳиятни талаб этади. Бадиий насрда ҳам мажозий образлар, фанлар интеграцияси, санъатлараро уйғунлик, мифологик

¹⁷ Турдимов Ш. Мезон. // Шарқ юлдузи, №6, 2011.; Абдуллаев А. Ҳазрати Аттор. // Шарқ юлдузи, №6, 2011.

лавҳалар, макро ва микро олам борасидаги ҳосилалар ортмоқда. Одамзотнинг наботот ҳамда ҳайвонот дунёси билан яхлитлигига доир диний, дунёвий таълимотлар асосида бадиият намуналари яратилмоқда.

Қиссада миллий ўзлик, қиёфага эга шахс, саробга, сояга айланган кимсалар тақдири ҳам талқин қилинади. Қаҳрамон тахайюл дунёсидаги эврилишлар рамзлар орқали турфа ўйларни ҳосил қилади. “Биринчи муаллим” ва Лукмон Бўрихон “Сирли муаллим” қиссаларида ўқитувчи образи, “Галатепа қиссалари” туркумидаги раис, раҳбар инсон характери ўрганилади¹⁸.

Асрлар оша боқий анъаналар давом этаверган. Эпик манзаранинг бадиий тасвири кенгайиб, янги ғоя, талқинлар адабиётда такомиллашиб борган. “Жанр адабиёт ривожига ҳар бир босқичда ва шу жанрга мансуб ўзига хос асарда қайта туғилиб янгиланади. Жанр бугунги кун билан яшайди, аммо ибтидосини, ўтмишини эсида тутаяди. У адабиёт ривожига жараёнида ижодий хотиранинг вакилидир. Шу боис жанр адабиёт тараққиётидаги яхлитлик ва узвийликни таъминлашга қодир”,¹⁹ – дейди М.Бахтин. Қисса жанрида воқеликни теран таҳлил этиш, инсон руҳиятининг тубсиз ва қоронғу пучмоғига назар ташлаш, яшаш моҳиятини англатишга эътибор кучайди. Қисса табиатини кузатар эканмиз, унда образлар кўп қирралиги, конфликт ўткирлиги, психологик таҳлил чуқурлиги, бадиий – тасвирий воситанинг хилма-хиллиги, мавзу ранг-баранглиги кўзга ташланади.

Тоғай Муроднинг «Ойдинда юрган одамлар» қиссасида ровий (ҳикоячи) ва персонаж ҳолатидаги уйғунликда қандайдир жозиба мавжуд. Ровий воқеликни баён қилар экан, аввал бўзбола, сағир, сўнг отамиз, онамиз, охири бобомиз, момомиз дея мурожаат қилади. Қиссада Қуръондаги икки мотив кўзга ташланади. Адиб композицион сатҳни ташкиллаштиришда Одам (а.с) яралиши, Хизр(а.с) ҳожатбарорлигини воқеалар занжирига бириктириб боради. Исажон Султоннинг “Ҳазрати Хизр изидан” қиссасидаги асосий мотив Қуръондаги “Каҳф” сурасидаги илоҳий ваҳий замирида ривожлантирилган. Унда 65 оятдан 82 оятга қадар Мусо(а.с)нинг Хизр билан ибратли сайри келтирилади. Қуръондаги пайғамбар, валий образи замонавий қиссада имон ҳаловатини ёритиш мақсадида киритилади. Юқоридаги қиссаларда Хизр образига икки мақсад: хусусий (фарзанд кўриш умиди) ва умумий(жамоага тўғри, ҳақ йўлни англатиш)да мурожаат этилгани аёнлашади.

Асарнинг бадиий-эстетик қиммати тингловчи кузатувчининг иштирокчига айланишига туртки беради. Санъаткор қаҳрамонини тадрижийлик асосида бадиий гавдалантирар экан, хур, озод шахс концепциясини сингдиришга интилади. Синчков ўқувчи муаллиф фалсафий мулоҳазасини, психологик талқинини уқиб олади. Қиссалардаги турли

¹⁸ Айтматов Ч.Танланган асарлар.-Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти,1978; Бўрихон Л.Титраётган тоғ. -Т.: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2018; Дўст М.М. Галатепа қиссалари. –Т.:Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти,1985

¹⁹ Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. -М.:Советский писатель, 1979.с 121-122.

поэтик образлар, метафорик тасвирлар бадий ифода синтезини мустаҳкамлайди. Китобхон руҳий-эстетик оламини бойитувчи миллий тасвирий воситалар эзгу мақсадга йўналтирилади. Халқ ижодини, маънавий хазинасини сабот билан ўзлаштириш янгича тафаккур шаклланишига замин яратади.

Исажон Султоннинг “Муножот” қиссасида Ғариб нигоҳи ила наботот, жамодот мавҳумоти баҳоланади. Дунёвий ва диний ҳикматни уққан, қалб кўзи очик қаҳрамон мантиқан таҳлил қилиш қобилиятига эга. Ҳазрат Навоий, Машраб маслаги Ғарибни қувватлантиради. Қиссада ислом ва шарқ фалсафаси уйғунлиги яққол сезилади. Бир ибора, қиёс орқали тарихий ҳақиқатга ишора берилади. Оловда куйдирилган (Иброҳим пайғамбар), хочга михланган (Исо пайғамбар), дорга осилган (Машраб), териси тириклай шилинган (Насимий)лар қисмати талқин этилади.

Инсон қисматини бадий талқин этишда поэтик ифода турфалиги муаллиф концепциясини аниқ ёритади. Ҳаёт ҳамда хаёл қоришиқлигидаги воқелик сирлилиқ, ғайритабиийлик сатҳини кенгайтиради. Баъзан макону замони мавҳум сарҳадлар миқёси мажозий усулда уюштирилади. Бунда табиатдаги ранглар мутаносиблиги, оҳанглар жаранги, ўсимликлар ифори манзарани тиниқлаштиради. Асар бадииятини таъминлашда маъно сержило, серқатламлиги поэтик яхлитликни юзага келтиргани ўрганилади.

Қиссалар поэтикаси метафорик образ ва тасвирлар билан янгиланаётгани бадий ижод гармониясини намоён этади. Санъаткор поэтик маҳорати миллий, маънавий қадриятлар талқинида қадрланади. Муаллиф ҳаёт фалсафасининг умумбашарий асосини инсон ва дунё концепциясига жамлайди.

Ижодкор олам ва одам моҳиятини англатишда таъсирли, ишончли, ибратли мотивларни келтириши, қаҳрамоннинг борлиқ ходисаларига муносабатини холис тасвирлаши, мустақил фикрларини теран акс эттириши даркор. Қиссаларда умуминсоний ғояларни ёритишда инсонпарварлик руҳини кучайтириш, ижтимоий адолат тасвирини кенгайтириш, маънавий, ахлоқий қадриятларни талқин этиш тамойили ортиб боргани кузатилади.

Танланган жанр муаллиф кўзлаган мақсад, ғояни ёрқин ифодалаш керак. Ижодкор қиссада қаҳрамон умрининг маълум босқичи орқали унинг дунёқарашини, тахайюл оламидаги тебранишларни муҳрлаб боради. Қисса сюжети, асосан, бош образ теварагида ташкилланиб, сабаб, натижаларни асослаб беради. Муаллиф англатмоқчи бўлган нарсани китобхон тушуниб борса, мақсадга эришилади.

Қисса эволюцияси жараёнида инсон образидаги хусусий муаммолар ўзгариб бораётгани, маънавий қарашлар моддий ўлчовга алмашаётгани, муҳитдан норозилиқ кайфияти пичинг орқали ифодаланаётгани кўринади. Қаҳрамон психологиясини холис ёритиш, унинг ҳаёт тарзини борича тасвирлаш, воқеалар оқимини кескинлиги билан ифодалашга диққат қаратилиши илмий тадқиқ этилган.

Учинчи боб “Миллий қиссаларда поэтик ифода” деб номланган. Бобнинг биринчи фасли “Қисса жанрида инсон ва табиат муносабати” фасли деб аталган. Унда оламу одам уйғунлиги масаласи ўрганилади. Бадиий адабиётда воқеалар содир бўладиган вақт, маконни белгилаш поэтик мазмунни тўлдириб боради. Бадиий макон ҳамда замон тасвири ижодкор гоёсини ёритишда муҳим саналади.

Адабиётшунос Б.Каримов: “Бадиий асар ичкарасида воқеалар юз берадиган, қахрамонлар ўзаро тўқнашадиган, учрашадиган адабий макон ва замон чинакам санъаткорлар ижодида поэтик қатор, имманент тизим ҳолатига келган бўлади. Бу ижодкорнинг истеъдоди, санъаткорлиги, фаҳм-фаросати, услуби, воқеликни “юрғизиш” манерасига ҳам дахлдор масала, албатта,²⁰ - дея мулоҳаза билдиради.

Бу уйғунлик вобасталик уч хилқат: одамзот, наботот, ҳайвонотнинг азалдан ягона мақсад йўлида яхлитлик касб этганини кўрсатади. Бошқарувчи одамзот борлиқнинг тирик эканини доим ҳис қилмоғи лозим; ҳайвон, қурт-қумурсқа бари ҳаракатда. Она замин бағрига яратикларни сиғдираверади, яратилганлар ўз навбатида алмашилиб тураверади (хаёт ва ўлим). Яшаш, хайрли умр кечириш олий мақсад саналади. Инсон набототу жамодатга ҳабиб тутиниб, уни ардоқламоғи керак. Ота-боболаримиз бу ахлоқий ақидани дастуруламал этганлар.

Жанр такомилида мавзулар кўлами ортгани, образлар тизими ўзгаргани маълум бўлади. Жамиятдаги муаммолар қахрамонлар дунёқарашига таъсир этиб, уларнинг фалсафий, эстетик қарашларини янгилаётгани аёнлашади. Поэтик ифода йўсинида рамз, тимсоллар салмоғи воқеани таъсирли ифодалашга йўналтирилади. Ранглар муайян нарса, ҳодисага ишора бериб, серқатлам маънони юзага келтиради. Қахрамонларга исм танлаш улар сийратидagi нуқсон ёхуд фазилат табиатидан келиб чиқади. Қиссалар поэтикасидаги ўзгаришлар янги талқинларга имкон яратади.

Қиссаларда инсон туйғуларининг табиат ҳодисаларига параллел ё контраст келтирилиши воситасида борлиқдаги яратиклар аро қатъий мувозанатни идрок этиш имкони юзага келади. Тарихий қиссаларда воқелик сарой, карвонсарой, қабила, саҳро, мадраса, тақя, зиндон, тоғ каби маконларда уюштирилади. Вақт ҳисоби аксаран кун қисмлари, намоз пайти билан белгиланади. Сафар, сайр асносида ўзга юрт иқлими, ижтимоий шароити тасвири бош ё эпизод образ зиммасига юклатилади. Қахрамон руҳиятига монанд табиатдаги ҳодисаларнинг берилиши, ёлғизлик лавҳасининг наботот (дарахт, бута) ё жонзот(от, ит)лар муштараклигида афсонавий, илоҳий шаклда намоён бўлиши англашилади.

Бу фаслда Тоғай Муроднинг “От кишнаган оқшом” ва Чингиз Айтматовнинг “Алвидо, Гулсари” қиссаларидаги образлар ассоциацияси кузатилади. Шукур Холмирзаевнинг “Юр, тоғларга кетамиз” ва Нормурод

²⁰ Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. – Т.: Akademnashr, 2014. Б.165.

Норқобиловнинг “Овул оралаган бўри” қиссаларидаги бўри образи талқини тақдим этилади²¹.

Асарларда йўл хронотопи кенг ва тор маънода тушунилади. Улар асар композициясида бадий ходисалар кўламини бойитиб боради. Инсон ботиний ҳамда зоҳирий оламидаги ўзгаришлар, фольклор ва мумтоз адабий қаҳрамонлар маслағидаги муштарак тамойиллар ягона йўлда бирлашиши мантиқни тасдиқлайди. Макону замон ўртасидаги тафовутга қарамай қаҳрамонлар интеллект, тафаккури аро яқинлик мустаҳкамланиб боради.

Нурали Қобулнинг “Тубсиз осмон” асарида бола фитратидаги меҳру муруват катталар феълидаги оқибатсизликка контраст берилади. Ижодкор бола нигоҳи, пок туйғуларини ит ва кўзиларни парваришлаши, уларни ҳиссиз кимсалардан ҳимоялашида ёрқинлаштиради. Асардаги кульминацион нуқта отанинг тўқайда итга мўлжалланган ўқи фарзандига тегиши билан таранглашади. Табиат билан уйғунликдан роҳатланган бола эса софлиги, поклиги боис чиркин муҳитни тарк этади. Мазкур лавҳа Чингиз Айтматовнинг “Қиёмат” романидаги мерган ота қисматини ёдга солади. Ҳар икки асарда ҳам оталар хатосининг қурбони ўз фарзанди бўлиб, бир умрлик виждон азобига рўбарў айлайди. Бўйноқ ит ва Акбара бўри урғочи насли учун ҳар қанча азобга бардошли, айна дамда инсоннинг ёвузлигини ўзига ҳис қилдиришга қодир жонзот образини талқин этади. Табиатга йўлланган зулм айланиб жоҳилни ўз домига тортади. Катталар гуноҳининг бадалини уларнинг фарзанди тўлайди. Бу фожей қисмат инсонга борликдаги набототу жонзотга ёвузликдан насиб бўлгани англашилади. Инсон табиатдан кўп манфаат кўради, тириклик гашти, сурури, маъниси у билан муштаракликда бутун бўлади. Бироқ вақт синовида инсон ўзи фойдаланаётган табиатга яна зулм қилишдан орланмайди. Бу контраст асрлар давомида жиддий муаммога айланмоқда. Адиблар айна шу мувозанатни меъёрлаштириш, оқилона ҳамда одилона йўл тутиш мақсадида онгли инсонга табиат билан ҳамнафас, бир бутунлигини ёдда сақлашни сингдириб боради.

Учинчи бобнинг **“Қиссаларнинг структур-семиотик хусусияти”** деб номланган иккинчи фаслида қисса ифода усулида семиотика имконияти, бадий тасвир воситалари поэтик мазмунни тўлдириб боради. Семиотика жумладаги сўз мазмуни, шакли, оҳанги борасидаги тасаввурларни яхлит тизимга келтиради. Структура бадий матндаги қисмлараро алоқа, мослашувни намоён этади. У матндаги барча элементларни ўрганиб, маъно йўналиши, кўпқатламлигини таъминлашга, ботиний қувватни мустаҳкамлашга имкон яратади. Структура бадий матннинг эстетик манбаи саналиб, семиологик марказнинг аниқ, тиниқлиги унинг теранлигига ишорадир.

Ҳақиқий бадий асар мукамал таркибга эга бўлиб, маъно нуқталари серқатламлиги ниҳон мазмун миқёсини кенгайтиради. Ижодкор туйғу, ҳолат

²¹ Мурод Т. От кишнаган оқшом. – Т.: Шарк, 1994; Айтматов Ч. Танланган асарлар. – Т.: Гафур Ғулом НМИУ, 1978; Холмирзаев Ш. Йўллар, йўлдошлар. – Т.: Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1984; Норқобилов Н. Овул оралаган бўри. – Т.: Шарк, 2005.

ифодачиси сўзнинг функциясини асар жавҳарига сингдиради. “Структурализм мақсади адабий матннинг семиологияси-маънолар йўналиши, кўпқатламлигини англашдир”²².

Таркибдаги илк семиотик марказ сарлавҳа бўлиб, унда муаллиф ғояси, концепцияси жо бўлади. Сарлавҳа илк таассурот, муаллиф ҳамда китобхоннинг руҳий мулоқоти дебочаси. Санъаткорлар борлиги, истеъдоди, ижодий ниятини баҳолаш шу лаҳзадан бошланади. “Юр, тоғларга кетамиз”, “Қоялар ҳам йиғлайди”, “Саодат соҳили” каби қиссалар маскан номи билан қувватланади. Макон тасвири эстетик завқ берибгина қолмай, шу маскан билан боғлиқ асосий воқеа, калитга ишора беради.

Илк жумла мулоқотнинг ибтидоси, қаҳрамон ҳамда китобхоннинг ғайбона учрашуви, композицион сатҳнинг муҳим белгиси. Кейинги ҳолату вазият, диалогу монолог дебочаси. Мавзу, муаммолар борасидаги илк таассурот, бу кейинги босқичга кўтарилиш, фаолликни жадаллаштириш жараёни. Қиссада эпиграф поэтик мазмунни умумлаштириш, бадий ниятни уқишда муҳим саналади. Муаллиф ёритаётган масалага доир зарур кўчирма (шеър, ҳикмат, мақол, ҳадис каби)ни киритиб, ғоявий, ҳиссий салмоқдорликни оширади. У асосий маънони ўзида жо айлагани, қаҳрамон ҳолатини асослаши, фикрни тасдиқлаши билан эътиборни тортади.

Қиссалар таркибида шеърӣ парча келтирилиши муаллиф бадий ниятини теранлаштириш, образ мантиғини асослаш, воқеликни фалсафӣ, эстетик жиҳатдан тўйинтиришга имкон беради. Насрий матн поэтикасида мумтоз ё замонавий шеърӣ лавҳалар руҳият манзараси, туйғулар оқимини жонли, таъсирли етказиб, ифодавийлик, тасвирийлик, оҳангдорликни таъминлайди. Муҳими, қиссалар структурасида шеърлар турли мазмун қирраларини очиб, бадий образ руҳиятини теран ёритиб, яхлит матннинг узвий қисмига айланиб, асарнинг эстетик қимматини бойитишга хизмат қилиши таҳлиллар орқали кўрсатилади.

Жанр тараққиёти натижасида матн структур, семантик қатламида ўзгаришлар вужудга келиб, сиқиклик, теранлик, тасвирийлик, мусиқийлик, ифодавийлик оммалашаётгани аёнлашади. Шахс тафаккурига диний, ахлоқӣ, фалсафӣ аҳкомнинг таъсири, фикрлаш тарзи, ҳаётӣ аъмолида уқиб борилади. Бу ўринда Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Ёлғиз” ва Эрнест Хемингуэйнинг “Чол ва денгиз” қиссалари поэтикаси тадқиқ этилади²³. Қиссалар семиотик-структур тизими бадий образларни замону макон билан бутунликда тасвирлашга қаратилади. Адиблар қаҳрамон характерининг асосий хоссаларини кўрсатишда семиотик нуқталарни асар руҳига сингдириб боради. Калом мағзини англаган китобхон бадий асар мутолаасидан эстетик завқ олаверади. Адабиётшунос Б.Каримов: “Ёзувчининг бадий-эстетик идеали, бадий-эстетик тафаккури матнда объективлашган ҳарф, сўз, ибора, гаплардаги-поэтик нутқдаги тафаккурга нисбатан кенгдир. Бадий асар

²² Расулов А. Бадиийлик - безавол янгилик. – Т.: Шарқ, 2007. – Б. 29.

²³ Дўстмуҳаммад Х.Ёлғиз. // Шарқ юлдузи, 2018. № 5,6; Хемингуэй Э.Чол ва денгиз. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.

матнига яхлит организм сифатида қараш ва герменевтик доирани (бутуннинг қисмларга ажраши ва қисмлардан бутуннинг юзага келишини) ҳис этиш энг тўғри ва холис адабий-илмий тафаккурга хос хусусиятдир”, - дея эътироф этади²⁴. Семиотик таҳлил айнан жумладаги товуш, сўз, тиниш белгилари, пауза, талаффуз меъёрларини белгилашда синчковликни тақозо этади. Шунда ўқувчининг асарни нозик ҳис қилиб, ундаги баланд-паст нуқталарни туйғу қуввати воситасида илғаб олиши осон бўлади.

Диссертациянинг тўртинчи боби “**Ўзбек қиссалари тадрижи**” деб аталган. “**Модернистик қиссада бадиий образ талқини**”га бағишланган биринчи фаслда анъанавий қиссада бадиий образ фаолияти, хатти ҳаракати, жамият билан муносабати ҳамда китобхон маънавий қарашларига монанд белгилар ёритилган. Жаҳон адабиётида инсоннинг ўз турмуш тарзидан бегоналашуви, ўрнатилган қатъий низомга эътирози, ҳаётидаги хаосга мувофиқлашуви маълум кўникма, ақоидни парчалай бошлади. Одам ҳаёлот оламидан таскин, паноҳ излаб, ўзини биқик, танҳоликка ҳукм қилаётганини сезмади. У ҳар нарсадан норизолик кайфиятига таслим бўлиб, тушқунликка рўбару бўлди. Киши онгидаги эврилишни, ботиндаги исённи таъсирли ифодалаш бобида янги образлар пайдо бўлди. Қисса поэтикасида символик мотивлар, абсурд қаҳрамонлар, ноаниқ маконлар бўй кўрсатди. Ўзбек адабиётида ёвуз кучлар иблис, фолбинлар орқали талқин этилиб, фирибгарлик, сеҳргарлик лавҳалари билан қолипланади. Дунёдаги ахборот хуружи, оммавий маданиятнинг таъсири киши тафаккурида аксланиши матн катига сингдирилади. Диний ҳамда дунёвий аҳкомлар тизимининг емирилиши, қадрият топталиши оқибатида жаҳолат тазйиқи бўртиб кўринади.

Назар Эшонқулнинг “Қора китоб” ва ”Тун панжаралари” қиссаларида ранг, нарса, вақт тушунчаларида символик элементлар теранлашади. Фольклор, мумтоз асарларда қора ранги улуғ, буюкка нисбат тарзида қўлланган. Қисса поэтикасида унинг акс хоссасига урғу берилади. Китоб инсониятга илму маърифат асрорини етказишда зиё манбаи саналган, аммо қиссада унинг моҳияти ўзгарган. “Қора китоб” асари бошланишида Одам Ато ҳамда Момо Ҳаввони илк гуноҳга бошлаган Иблис контрасти келтирилади. Модерн асар композициясида ҳам Қуръон қиссалари сюжетидаги мотив матн таркибига сингдириб борилади. Яратганга ошиқ инсон рақиби шайтон боис жаннатдан қувилади. Бу ўғрилиқ илллати ибтидоси кейинги наслга ҳам мерос бўлиб, Чўққисоқол фитнасига замин ҳозирлайди.

Ваҳшийликнинг ибтидоси иблис найранги, макридан бино бўлади. Яралиш ондаги интиқом охиратга қадар давом этади. Инсон руҳан поклиги, сабрли, шукрли, итоатлилигини унутган чоғда шайтон васвасасига имкон туғилади. Модернистик образ ўзлигидан маҳрум бўлиб, манфий қутб – иблис измидаги ғофил, лоқайд кимсалар фожиасини умумлаштиради. Инсон илоҳий ҳикматдан йироқлашиб, олий маслакдан воз кечиб, таъқиқланган, лаънатланган яратикқа интилар экан, йўлсизликка мубтало бўлганини кеч

²⁴ Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. – Т.: Фафур Фулом НМИУ. 2014.Б. 45.

англайди. Бу ҳалқа каби унинг наслини ҳам домига тортади. Ижодкор одамзотнинг коинотдаги олий насабидан маҳрумиятини ифодалашда маконий худудни чекламайди. Муаллиф воқеа ривожиди раҳмоний ҳамда шайтоний кучлар ўртасидаги азалий, абадий зиддиятни таранглаштириб боради.

Назар Эшонқул ва Шодиқул Ҳамро қиссаларида қаҳрамон сийратидаги парокандалик сабаби турли иллат чашмасидан тўйинганида маълум бўлади. Улардаги нотабиийлик кўникмаларга монанд бўлмай, аксинча, исёну ғалаён қобиғига ўралгани билан фарқланади. Инсон аталмиш олий мавжудот авлоди таназзулга юз бураётгани улар зурриёти нуқсониди кўзга ташланади. Асарда шом ҳамда тун тасвирида рамзийлик теранлашади. Йил, ой, кунлар бесамар ўтаётган вақт тушунчасини, куннинг маълум қисмлари киши қисматидаги нотинч ҳолатларни ҳис эттиришга йўналтирилади. Безовта руҳ изтиробни таҳлика, хавотир туйғусини уйғотади. Ёвузликка ошно болалар бош чаноқларни ёқиб ҳузурланиш ониди руҳ талвасаси, сасини тириклар тинглашга ожиз. Болалиқдан марҳумлар руҳини безовта қилишдан қайтмайдиган авлод вояга етгач, тирикларни яқсон айлаб, ер юзиди жоҳиллар салтанатини барпо этади. Беғуборлик ҳиссининг ёвузлик иллатига алмашиши кўфру исёнга замин ҳозирлайди. Разолат олами қишлоқ хронотопи билан пардаланиб, у ердаги фожиалар ибтидоси шом вақтига тўғри келади. Адиб кишиларни биқик маскан, зулматдан огоҳ этиб, бутунлай залолатга ботишдан сергак бўлишга ундайди.

Адабиётшунос У.Жўрақулов: “Жамият кишисининг кўз ўнгида хаосга айланган дунё, инсоннинг топталган кадр-қиммати маълум кишиларда умуман ҳаётнинг бўлиши шу деган қарашни қатъийлаштирган эди. Аммо ақл юргизиб қаралса, ваҳшийлар тўдасига кириб қолган Одам боласи инсон бўлиб қолиши учун ўзининг инсонийлигидан эмас, балки шу ваҳший тўдадан “бегоналашуви” лозим эмасми?! Ачинарли жиҳати шуки, модернизм жамият ва инсоний қадриятлардан “бегоналашган”, ўз ҳаётига нафрат билан қарайдиган инсон образини идеаллаштиради”, - дея мулоҳаза билдиради²⁵. Қиссаларда бадиий образлар вақт синовиға дош беролмай, ожизлик, тубанлик гирдобига мубтало бўлаётгани аёнлашади. Уларнинг иблисона макру ҳийласи қиёфасизлик, оломонликка етаклаётгани кузатилади. Ҳиссий ва фикрий маҳдудликнинг синтези инсон метафорик образини шу тарзда тақдим этади. Модерн асарда хронотопни аниқ кўрсатмаслик, маконий, замоний ўлчовда сирлилик, мавҳумликка риоя этиш кузатилади. Ноодатий ҳолатлар, тасодиқий хулосалар, магик кучлар композицион қатламни мустаҳкамлайди. Бадиий образ даражасида ёвуз кучлар фаоллашуви, инсон руҳий дунёсидаги тизгинсиз ҳолатнинг ифодаланиши, табиатга зуғумнинг ортиши тамойили намоён бўлади.

Модернистик асарда қиёфадан маҳрумлик, исмсизлик, тушкунлик ҳолати инсондаги тилсимни кашф этишга қизиқишни орттиради. У яшаётган маскан, муайян анъаналар ҳақида деярли мулоҳаза юритилмайди. Йўлсизлик

²⁵ Жўрақулов У. Худудсиз жилва. – Т.: Фан, 2006. –Б. 26.

хамда вақтсизлик қаҳрамонни аросатда қолдириб, маънисизликка ундайди. Ҳаётга совуққонлик муносабатини шакллантирган кимса танҳоликда ўз қобилигига бурканиб ўлими онларини кутади. Асосан, тун, зулмат, хароба тасвири, қора бўёқлар, қон иси инсон мавжудлиги, азизлигини инкор этишга қаратилади. Омонат умрдаги сароб ғоялар, хаос, таназзул қаҳрамоннинг ҳаёт борасидаги орзуларини пучга чиқаради. Асардаги нореал лавҳалар, маънавиятдан маҳрум кимсаларни хаёлот кашфиётлари теграсида ҳаракатлантиради.

Модерн асар “мен”нинг маҳв этилиши, исённинг куртақ отишидан таназзулга қадар бўлган ҳалқани аста мустаҳкамлаб боради. Айни ҳалокатнинг ибтидоси инсоннинг шайтон назоратига ўтиши, лоқайду тушқун кайфиятга мослашишини тезлатади. Ҳаётини муаммонинг ичига кириш, тилсимни уқишга интилиш ҳудудсиз олам тароватини ҳис қилишдан бошланади. Қаҳрамоннинг тартибсиз ҳаёти, тушуниксиз кечинмалари ғайритабиий лавҳаларни юзага келтиради. Ижодкор бизга маълум олам ажойиботидан ўзга диёрларга ҳам нигоҳ ташлашга имкон яратади. Курраи заминдаги тилсимотни рамзлар орқали англатишда вақт, макон тушунчаларида аниқликка риоя этилмайди, умумий мақсадни ёритишда хаёл маҳсулидан ҳам ўринли фойдаланилади.

Модерн қиссада янги образ яратилар экан, фалсафий, диний, дунёвий қарашлар янада теранлашиб, киши шахсига ёндашув мезони ўзгаради. Инсоннинг ўзини қайта кашф этиб, руҳ эркинлигига эришиши ёхуд шайтанат фитнасига мубтало бўлиб, маҳкумга айланиши бадиий талқин қилинади. Ифода усулида қаҳрамон онгости ҳаракати, сезгилари, хаёллари, тушлари моҳиятни англатишга қаратилади.

Тўртинчи бобнинг **“Қисса жанрида поэтик тил ва услубий ранг-баранглик”** деб номланган иккинчи фаслида ёзувчининг бадиий тил воситасида образ, портрет, характер, пейзаж яратиш, моҳиятни ёритишда зарур сўз ва ибораларни қўллай билиши, киши тасаввурида конкрет воқеа-ҳодисани гавдалантира олиши ёритилган. Тасвирда ҳиссий самарадорлик кучайтирилади, нутқ синтактик элементларининг тартибли тақсимланиши, мазмун салмоқдорлиги, фикр ва туйғу уйғунлиги, асар оҳангдорлигига эришишда муҳим восита ҳисобланади. Жумла равонлиги, товуш ва сўз жаранги, мантиқий пауза, қофия ва такрорлар, интонация жилвадорлиги эмоционалликни оширади. Бадиий воситалардаги хушоҳанглик, ёрқин бўёқдорлик, фалсафий теранлик асар моҳиятини англатишда киши ҳиссиётига таъсир этувчи янги поэтик тасвир яратади. Матнда маъно қирраларини акс эттириш, сўзнинг нозик маъно фарқланишлари, оҳанг турланишларини ифодалаш, нутқни мукамал ҳис қилиш имконини беради. Адабиётшунос М. Храпченко: “Ёзувчи ижодининг кўтаринки руҳи унинг бадиий асарлари оҳангининг асосий хусусиятлари, устунлик касб этувчи услуби билан узвий боғланади”, – дея эътироф этади²⁶. Санъаткор сўз воситасида

²⁶ Храпченко М. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.:Советский писатель, 1970. – С. 124.

нафақат инсон зоҳири-ю ботини, балки миллий қиёфа, ўзликни бус-бутун, асосли, мантиқий фикрлар билан талқин этади. Абдулла Қодирий “Обид кетмон” қиссасида муболағавий тасвир учрайди: “Хатиб домла Мулла Обиднинг кучоғидаги кўрилмаган даражада зўрайиб кетган қизил уруғ қовунларга ва уларнинг узокдан кўриниб турган қоп-қора куюқ палакларига қараб ҳайрон қолади”²⁷. Фольклор адабиётнинг эртақ, афсона мотивига муштараклик, халқ тасавуридаги нарсанинг ҳажми, ранги инобатга олиниши, қовун детали орқали Обид миришкорлигига нисбат берилади. Ҳосил даражасини бўрттириш меҳнатга иштиёқни уйғотибгина қолмай, образлар дунёқараши борасидаги тасаввурни тўлдиради. Мазкур тасвир усули замонавий қиссаларда халқ қиссасига хос лавҳалар ҳам қоришиқ кўлланишини кўрсатади.

Тоғай Мурод аёл портретини рассом нигоҳида чизади. Момоқиз: “Энсиз қошлари, киприклари хиёл эгилди” дея тасвирланади-да, асар сўнгида чизгиларга аниқлик киритилади: “У ўроқ ўриб-ўриб ... рўмолининг учи кўкрагига тушиб-тушиб... уни тагин елкасига ташлаб-ташлаб ... менга қиё боқиб-боқиб... зулфларини тоблаб-тоблаб... ҳам иболи, ҳам гинали кулиб-кулиб... кўшиқ айтади”²⁸. Аёлга хос гўзаллик, нафосат, меҳнатсеварлик ифодасида қўлланган сўзлар оҳангга мослаштирилади, хусусан, «у» ва «ў» унлилари ички мувофиқлиги мисра жарангдорлигини таъминлайди. Тасвирда сурату сийрат уйғунлиги воқелик кетма-кетлиги, такрор сўзларга урғу берилиши, мантиқий асос, паузаларда, майин, нафис оҳангда кўзга ташланади.

Адиб халқ оғзаки ижоди жанрларидан воқеалар ривожига туртки бериш ҳамда персонаж аҳвол руҳиясини мантиқий асослашда фойдаланади. Сюжет чизиғида ўлан, ёр-ёрлар равонлик, соддаликни, мақоллар яхлит фикрни, халқ кўшиқлари мунглилик, баъзан жўшқинликни, ривоятлар кучли мантиқийликни эртақ, афсона йўсинидаги эпизодлар сирлилик, образлиликни юзага келтириб, ўзига хос кўламдорлик, ифодавийликни уйғун бириктиради. Ёзувчи шу тарзда синчковлик билан жумладаги сўзлараро монандлик, мувофиқлик; бўғинлар тенглиги воситасида маълум маромни юзага келтиради. Бу ўз навбатида нутқнинг ички тартиби, оҳангини ҳосил қилиб, ҳар бир сўз, бўғин жарангдорлигини оширади.

Қиссалар поэтикасида сўз такрори, товуш жарангдорлиги, қофиядош сўзлар, зид сўзларни қўллаш орқали жумла таъсирчанлиги ҳосил қилинади. Ёзувчилар ҳис-туйғу, кўтаринки ҳолатларга мувофиқ сўзни танлайди. Асар ғояси, қахрамон дунёқараши, жамият ва инсон муносабатлари ифодасида муаллиф зийрак нигоҳи аҳамиятга эга. Шу маънода ”Дунёнинг ишлари” (Ў.Ҳошимов), “Алвидо...болалик” (Т.Малик), “Шўродан қолган одамлар” (Ш.Бўтаев), “Ёлғизлик” (У.Ҳамдам) қиссаларидаги поэтик ифодалар ўз аксини топган²⁹.

²⁷ Қодирий А. Обид кетмон. – Т.: Бадиий адабиёт, 1959. – Б.72.

²⁸ Мурод Т. От кишнаган оқшом. – Т.: Шарқ, 1994. – Б.99 .

²⁹ Ҳошимов Ў. Сайланма.–Т.: Шарқ,1993; Малик Т. Алвидо...болалик. – Т.: Ёш гвардия, 1989; Бўтаев Ш. Ҳаёт. – Т.: Шарқ, 2000; Ҳамдам У. Узокдаги Дилнура. – Т.: Янги аср авлоди, 2006.

Носирлар ижод жараёнида фикрни аниқ, изчил ифодалаш, мисралардаги ўлчамлилик, узлуклилик, давомийлик, ички уйғунлик, қофиялар, сажъ каби воситаларга аҳамият берадилар. Мумтоз санъат намуналари ҳам теран мазмундорлиги, юксак ифодавийлиги, хушоҳанглиги ила барҳаёт. Зеро, ҳар бир сўз қатига, негизига ижодкор қалби, безовта руҳи сингган. Қалам аҳли воқеликни чуқур ҳис қилдириб, киши туйғуларига кучли таъсир ўтказди, муайян ахборотни етказиб, дунёқарашини шакллантиради. Жумладан, насрий асарларда ҳам тасвир тиниклиги, ифоданинг аниқ ва лўндалиги, ёзувчи ғоявий эстетик принципнинг изчил ёритилишини таъминлайди. Қиссаларда ҳиссий самарадорлик кучайтирилиши, нутқ синтактик элементларининг тартибли тақсимланиши, мазмун салмоқдорлиги, фикр ва туйғу уйғунлиги, асар оҳангдорлигига эришишда муҳим восита ҳисобланади. Жумла равонлиги, товуш ва сўз жаранги, мантиқий пауза, қофия ва такрорлар, интонация жилвадорлиги эмоционалликни оширади. Матнда маъно қирраларини акс эттириш, сўзнинг нозик маъно фарқланишлари, оҳанг турланишларини ифодалаш, нутқни мукамал ҳис қилиш имконини беради.

Асар бадиий компонентлари муштараклиги, ички алоқадорлиги мукамаллигида маъно нуқталари узвийлиги муҳим. Ижодкор асар ғоясини ёритишда, ички таркибу тартибни ташкиллантиришда, сюжет тадрижини белгилашда, образ характер мантиғини ифодалашда, услубий ўзига хосликни намоён этишда фалсафий, эстетик дунёқарашини намоён этиши кўрсатилган.

ХУЛОСА

XX аср ўзбек адабиётидаги қиссалар сал кам бир асрлик даврни ташкил этади. Бироқ улардаги поэтик янгиланишлар бир томондан адабий шахсиятлар, иккинчи томондан, давр имкониятларига боғлиқдир. Адибларнинг бадиий соҳадаги изланишлари, мумтоз анъаналар ва фольклордан унумли фойдаланиши, дунё адабиётидан ўрганишлари ўз самарасини берди. Дунё адабиётшунослигининг илмий-назарий талабларига жавоб берадиган қиссалар ўзбек адабиётининг яқин тарихидаги мулкига айланди. Бу қисса поэтикасида турли ёш, касб, дунёқарашга мансуб характерлар яратилди. Улар орасида болалару катталар, ишчи-ю хизматчилар, тентагу дарвешлар, исмсиз қаҳрамону ғайритабиий гўдаклар ҳам муайян функцияни бажаришга йўналтирилди. Муҳими, қиссада инсоннинг моҳиятини теран англашиш, тийнатидаги фазилату иллатларни ҳар томонлама кашф этиш тамойили чуқурлашди. Хусусан, истиқлол даврида қаҳрамон онгости жараёнини исёну куфр контрастида аниқ бадиий талқин этишга эътибор ортди, ташқи фаолиятдан ботиндаги дарду изтиробни ҳис эттиришга рағбат кучайди. Қиссанинг тарихий илдизларини ўрганиш, уларни таснифлаш, тараққиёт тамойилларига эътибор бериб тадқиқ этиш натижасида қуйидаги хулосалар майдонга келди:

1. Қисса такомилига оид қарашлар Қуръони Карим таркибидаги илоҳий хабарни чуқур идрок этиш, олам ҳамда одам яралишидаги бош муддаони

англаш имконини берди. Қуръоний қиссалардаги қаҳрамон, мотив, мумтоз қиссалар поэтикасида учраб, фонийлик ва боқийлик борасидаги ислом фалсафасини инсониятга сингдиришда сабоқ, ибрат бўлаётгани аниқланди. Халқ қиссаларида мажозий ишқ, ижтимоий масала етакчилик қилса, мумтоз қиссаларда ошиқ дардманд фалсафаси эстетик таҳлил объектига айлангани маълум бўлди. Бундан ташқари, XX аср ўзбек қиссачилигида янги типдаги образлар системаси, янгича тасвир ва баён услуби, сюжет ва композиция қурилишидаги янгиланишлар далилланди.

2. Халқ қиссалари поэтикасида ўхшатиш, муболаға уйғунлиги маиший воқелик даражасини орттиргани, анъанавий сюжетни ривожлантиргани, бош қаҳрамон саргузаштини бойитгани кузатилди. Халқ қиссаларида мардлик, тантилик, қаҳрамонлик сифати алоҳида инсон имконияти, иқтидори, салоҳиятини намоён этди. Уларда миллий анъаналарнинг вужудга келиши, жамоавий муҳитнинг ташкилланиши, асосий образ мисолида халқ идеалидаги саркарда, шоҳ, паҳлавон сиймосининг гавдаланишига имкон яратди. Қиссанинг тарихий, замонавий, биографик, хужжатли, сатирик, фантастик каби турлари ҳамда поэтик ифода усули янгилангани асарнинг структур-семиотик жиҳатларини ёритиш орқали илмий исботланган.

3. Қуръоний қиссалар асос бўлган “Қисаси Рабғузий” асари композициясида сюжет унсурлари такомиллашиб боргани ва адибларнинг бадиий асар яратишда илоҳий оятлар билан бирга ривоят, ҳикоят, изоҳ, танбеҳ, латифа, савол жавоб каби бадиий унсурларни фаол қўллагани кузатилди. Асардаги бобларга Қуръондаги суралар номига ўхшаш инсон, макон, жонзот номи берилгани қайд этилди. Алишер Навоийнинг “Тарихи анбиё ва ҳукамо” асарида поэтик мазмунни бойитиш, асосий ғояни англатишда Қуръондаги қиссалар айнан келтирилиб, илоҳий ишқдан баҳраманд қаҳрамон шахслик мақомини, маърифий дунёқарашини кенгайтиришга хизмат қилгани белгиланди. Қисса таркибидаги ҳикоят, ривоят, шеърлар пайғамбарлар маслагини образли ифодалаш мақсадида киритилгани таҳлил этилиб, илмий ифодаланди.

4. XX аср ўзбек қиссалари ислом фалсафаси, шарқ ва ғарб анъаналари таъсирида юзага келгани кузатилди. Қисса жанри такомилли давомида киши шахсига муносабат ўзгариб, ижтимоийлашув, тузумга мослашув жараёни тезлашиб борди. Ўзбек қиссаларида миллий ва умуминсоний ғояларнинг талқини қаҳрамон характерининг муҳим жиҳатини ёритиш, ўзлик, ғурурни англатиш имконини кенгайтди.

5. Қиссаларни ички хилларга нисбий таснифлаш жанр табиатини ўрганиш, тасвир объектини аниқ белгилаш, тизимли таҳлил қилишга туртки берди. Қиссаларда ватан, оила, муҳаббат каби умумадабиётнинг бош мавзуси билан даврдаги ўзгаришга монанд колхоз, партия, уруш, табиат мавзулари ҳам жанрнинг қамровини кенгайтди. Асарлар табиати шахс фожиаси муаммосини жамиятдаги вазият, шароит негизида тадқиқ этиш, маънавий, ахлоқий таназзул илдизини қаҳрамонлар диалоги, монологи орқали шарҳлаш орқали очиб берилган.

6. Эпик турнинг қисса жанри композициясида меҳнаткаш пахтакор, фидойи ишчи, адолатли ўсмир, мафкуралашган кимса, манкурт одам образини тасвирлашга эътибор ортди. Шўро даври қиссачилигида бажарувчи, ҳаракатланувчи, мослашувчи қолипдаги қаҳрамон ташвиқот, тарғибот йўналишини ривожлантирди. Шу маънода қиссаларда мафкуравий сиёсатлашув тамойили етакчилиги кузатилди.

7. Ўзбек қиссаларида 80-йиллардан миллий ғурур, имону эътиқод тушунчаларини шарқ ислом тафаккури уйғунлигида бадиий тадқиқ этиш тамойили кўзга ташланди. Қиссада миллий ўзликни англашиш ҳолати асар поэтикасида анъаналарни тасвирлаш, қаҳрамоннинг юрт тақдирига масъул, алоқадорлигини таъкидлашга йўналтирилди. Қисса поэтикасидаги воқелик ифодасида контраст, кескинлик устуворлик қилаётгани, инсон омилига ёндашув ўзгараётгани аён бўлди. Бадиий асардаги ходисалар рўй берадиган замон ва макон воқелик тасвирига монанд алмашилиб туриши, инсон ва табиат муносабатида набототу жонзотни қаҳрамон руҳиятини ёритишга йўналтириш тамойили ортиб боргани аниқланди.

8. Бадиий асар структурасини ўрганишда сарлавҳа, биринчи жумла, эпиграф матн изчиллиги, қисмлар узвийлигини таъминлашда муҳим поэтик вазифани бажариши асосланди. Матн структур, семантик қатламидаги сиқиклик, теранлик, тасвирийлик, мусиқийлик, сирлилик моҳиятни ёритгани аниқланди. Қисса ғояси, ёзувчининг ижодий нияти маъно қатламининг яхлитлигида ўз ифодасини топди. Ўзбек қиссачилигида ботиний фожиа ва мағлубиятда шахснинг маънавий камолоти ҳамда зафари бадиий тажассум топганлиги очиб берилган.

9. Поэтик изланиш натижасида матн таркибидаги жумла, сўз, товуш, тиниш белгиси орқали муайян маънони образли ифодалаш, характер маънавий, эстетик қарашини тизимли ёритишга эришилгани белгиланди. Қиссаларда вақт мезони кун, ой, йил, асрлар қамровида тақдим қилиниши, бадиий образ тахайюли асосида воқелик қайта идрок этилиши аёнлашди. Қисса поэтикасида кун қисмга тақсимланиб, асосан, намоз вақти билан белгиланиши, баъзан бу усул рамзийликка ишора этиши таҳлил орқали аниқланган.

10. Модерн қиссалар поэтик ифода тизимида ҳақ ҳамда ботил зиддияти инсон яралишидаги кўҳна адолат негизида ўзга макону замонга ўтгани, киши руҳиятидаги кечинмалар мураккабланиши эътиборни тортди. Модерн қисса композициясида рамзий, мажозий маъно етакчилиги, абсурд тушунча мавжудлиги, олий маслақдан бегоналашув мотиви муқимлашгани ўз тажассумини топган. Модерн қиссалар поэтикасида умуминсоний ғоялар талқини етакчилик қилаётгани, улардаги янги поэтик изланишлар ва жанрдаги тараққиёт тамойиллар ёритилган.

11. Қисса композициясида диний, миллий қадриятдан воз кечиш, оммавий маданиятга эргашиш қаҳрамонни руҳий таназзулга етаклаши, шахс фожиаси миллат фожиасига айланиши асосланиб, рамзий тимсоллар воқеликни таъсирли, жонли ифодалашга йўналтирилгани эслатилди. Модерн

қиссаларда оламни тасвир этишнинг нореалистик усули кузатилди. Хаёл, туш, хотира қаҳрамон тийнатида кечган жараённи турли ракурсда тадқиқ этишга имкон берди. Исмсиз қаҳрамон, маълуму номаълум макон шакллари ижодкор маънавий эстетик идеали орқали бўй кўрсатиши аниқланган.

12. Адиблар поэтик изланиши самарасида қиссалар мазмуни тасвир воситалари, сажъ, ҳикмат, ўхшатиш, сифатлаш, жонлантириш билан бойитилиб, нутқнинг ҳиссий таъсирчанлиги ортаётгани, матнда теран ифода, фалсафий, эстетик қараш устуворлик қилаётгани таҳлиллар воситасида кўрсатилди. Ўзбек қиссалари тараққиёти натижасида қуйидаги тамойиллар аниқланди: асар поэтикасида Қуръоний, халқ, мумтоз мотивлар синтези учрагани; бадиий матнга эртак, афсона, кўшиқ йўсинидаги лавҳалар сингдирилиб, ғаройиб, сирли макондаги воқеалар тасаввурдаги бадиий моделни ифодалагани; ижтимоий воқеа тасвири етакчи ўринни эгаллагани; жаҳон адабиёти анъаналари таъсирида характер борасидаги ахлоқий, эстетик қарашлар ўзгаргани; образлар кўп қирралиги, конфликт ўткирлиги, тасвир кўламдорлиги ғоявий, бадиий салмоқни бойитгани маълум бўлди. XX аср қиссаларидаги янги услуб, янги қаҳрамон, рамзий тимсоллар талқини қиёсий-типологик усулда ўрганилиши илмий-назарий асосланди.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.03/30.12.2019. Fil.19.01. AT TASHKENT STATE UNIVERSITY OF
UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE NAMED AFTER ALISHER
NAVOIY**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE**

RASULOVA UMIDA YULDASH KIZI

**UZBEK NOVELETTE IN THE TWENTIETH CENTURY
(RESEARCHES IN POETICS AND PRINCIPLES OF EVOLUTION)**

10.00.02 – Uzbek Literature

**DISSERTATION ABSTRACT OF THE DOCTOR
OF SCIENCE(DSc) ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Tashkent – 2020

The theme of doctoral (DSc) thesis was registered by the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under 2017.2.DSc/Fil/63.

The doctoral thesis was written at Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The abstract of the thesis in three languages (Uzbek, English, Russian (summary)) is logged on the web-sites of the Scientific Council(www.navoiy-uni.uz.) and the information-educational portal «Ziyo Net» (www.ziynet.uz.)

Scientific advisor: **Karimov Bakhodir Nurmetovich**
Doctor of Philological Sciences, professor

Official opponents: **Normatov Umarali**
Doctor of Philological Sciences, professor

Yakubov Islamjan Axmedjanovich
Doctor of Philological Sciences , dotsent

Sabirdinov Akbarali Gafurovich
Doctor of Philological Sciences, dotsent

Leading organization: **Uzbek language, literature and folklore institute**

The defense of dissertation will take place on «___» _____ 2020__ at ___ at a meeting of the Scientific Council DSc. 03/30.12.2019.Fil.19.01 at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi (address: 100100, Tashkent city, 103, str. Yusuf Hos Khojib. Tel.: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

The dissertation could be reviewed in the information-resource center of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi (registration number ____). Address: 103, str. Yusuf Hos Khojib, 100100.

Tel.: (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

The abstract of the dissertation was distributed on: «___» _____ 2020.

(Posting registry № ___ as of «___» _____ 2020.)

Sh. S. Sirojiddinov
Chairman of the Scientific Council
awarding scientific degrees, Doctor of
Philological Sciences, professor

Q. U. Pardaev
Scientific Secretary of the
Scientific Council awarding scientific
degrees, Doctor of Philological Sciences

D.R.Yusupova
Deputy chairman of the Scientific
Seminar at the Scientific Council
awarding scientific degrees, Doctor of
Philological Sciences

INTRODUCTION (The abstract of the dissertation)

The originality and topicality of the research. The role of literature studies in the development of the world civilization as an integral part of the spiritual heritage of the world is incomparable. The need to research a problem related to the analysis of a literary work based on the principles of a certain genre development principles and to study it on the layer of national literature is presenting serious challenges to the sphere of philology as well. Ultimately, new methods and ways of researching life and work of scholars in humanities belonging to a certain period as well as their studies in poetics have been introduced which expands the possibilities to deeper understand the essence of a literary work. By applying a new view on its object of study, Literature studies has been going along the track of a more comprehensive research of exploring poetics of novelettes of the twentieth century and principles of their development. Analyzing the genre of novelettes is an important factor in expressing the spiritual world of a man, as well as trends peculiar to the writer's manner of thinking.

On the agenda of the research in world literature, in particular, are such problems as the approach to the problem of poetic research in novelettes from an artistic and aesthetic point of view, the discovery of the writer's artistic skills, a new way of understanding the literary progression of creative works. The most important task in this regard is related to certain poetic researches, new interpretations of image and expression. Finding a solution to the main problem to be solved in the research requires the effective use of such methods as comparative-typological, biographical, psychological, structural-semantic, hermeneutic, statistical in the science of literature. In the world literature studies, there are special approaches to the principle of the development of short stories. Meanwhile, in-depth study and detailed poetic research of storytelling, which is an important problem in the literature of the new era, were identified as the main tasks. Indeed, prosaic works of a certain period play a special role in determining the artistic and poetic scale of the development of the genre of novelettes.

During the years of independence, the study of cultural heritage, a sense of national pride and understanding of values, a deeper penetration into the essence of story, the establishment of the worthy place of works of art in the development of literature and the observation of the activities of authors who had a strong influence on contemporary literature have intensified. The interpretation of universal ideas in fiction has a positive effect on the future of a harmoniously developed generation. "Living in this world, thinking about the pain and worries of people, is the highest criterion of humanity"³⁰. Changes in the poetic originality of the work, the scale of the image, and the integrity of the composition are the product of changes in the creative thinking of the writer. While depicting a stage in

³⁰ Мирзиёев Ш. Буюк келажимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.:Ўзбекистон, 2017. – Б 112.

the life of a personage in the short story genre of fiction, the emphasis is on highlighting the human nature based on the events that the plot describes. A scientifically sound research in the nature of the genre of novelettes is important for enriching artistic thinking. A research in the problem of formation, development, description of the genre of short stories makes it possible to conduct a consistent study of the literary process, the individual style and skills of the author.

To a certain extent the dissertation serves to implement the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 13, 2016 No PF-4797 "On the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi", Decree as of September 13, 2017 No.PQ-3271"On a comprehensive program of measures to develop the system of publishing and distribution of printed materials, increase and promote the culture of reading and reading"; Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan to implement the tasks set out in the resolution by the Cabinet of Ministers "On holding an international conference on topical issues of international study and promotion of Uzbek classical and modern literature" and other regulations in the field, dated February 16, 2018 No-124-F and the Presidential Decrees dated October 21, 2019 No PF-5850 "On measures to enhance the prestige of the Uzbek language as the state language"

Correspondence of the research to the priority directions of the development of science and technology of the republic. The research was carried out in accordance with the priorities of the development of science and technology in the Republic of Uzbekistan 1. " The formation and implementation of the system of innovative ideas into the socio-economic, legal, economic, spiritual-educational development of information , a civil society and the democratic state."

Review of foreign research on the topic of the dissertation.³¹

The research on the genre of novelette, its development, poetics has been carried out at the world's leading research centers and higher education institutions including Moscow State University, St. Petersburg (Russia), Baku State University (Azerbaijan), Ankara University, Istanbul University (Turkey), University of Indiana (USA), Universitat Humboldt, Universitat Bonn (Germany), Cambridge University (England), Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

Certain scientific results have been obtained from the research on the genesis of the genre of novelette, the process of its development and poetics. It is

³¹The review of foreign scientific research on topic covered the following sources: <https://arts.unimelb.edu.au/nceis>; <https://www.westernsydney.edu.au>; <https://sllc.umd.edu/persian/about>; <http://nelc.uchicago.edu>; <https://nelc.osu.edu>; <http://ut.ac.ir>; <http://www.um.ac.ir>; <https://www.amu.ac.in>; <http://www.du.ac.in/du>; <http://www.istanbul.edu.tr/tr>; <https://www.ankara.edu.tr>; <http://gazi.edu.tr>; <https://www.orientalstudies.az/ru>; <http://literature.az/lang-aze>; <http://www.kaznu.kz/ru>; www.iaas.msu.ru; <https://www.ivran.ru>; <https://spbu.ru>; www.orient.spbu.ru/ru; <http://www.orientalstudies.ru>; <http://oriental-studies.org.ua/uk/home>; <http://zoa.dmt.tj>; <http://iza.tj/ru/institut-yazyka-literatury-vostokovedeniya-i-pismennogo-naslediya-im-rudaki>; <http://tashgiv.uz/ru/>; <http://navoiy-uni.uz/uz-k>; <http://www.samdu.uz> and etc.

worthwhile attention that scientists dealing with the research in literature from the following scientific research centres and universities have conducted research on the following: the formation and development of stories on the basis of classical traditions accelerated from the twentieth century (USA, France), the development of the Uzbek story in the press, the influence of Russian literature (Russia, Turkey), the composition of the story, the study of poetic features (Russia, Germany), the structure of the work, chronotope. It is noteworthy that theoretical views on the poetics of Russia (Russia), the development of the genre (Institute of Uzbek language, literature and folklore).

In world literature studies, every writer tries to express the essence of a work of art more deeply according to his ideological-emotional attitude. In this sense, the study of the poetics of the genre of novelette and the principles of the development of Uzbek literature shows how important and topical the issue is. By identifying, classifying, describing, and evaluating the artistic value of the stories written in the twentieth century, their essence, differences in expression were clarified. It is a characteristic feature of the genre of novelette to give a comprehensive description of the hero in order to express the ideological and artistic concept of the book. The scientific and theoretical study of novelettes by Uzbek writers of the new history by focusing on artistry, care for the people and the nation, philosophical value the works of Uzbek novelette writers shows the insignificance of the work.

Level of prior studies of the problem:

There is certain experience in the study of the novelette genre in Uzbek literature. Research has been conducted in the theoretical and practical areas. The monographic and scientific publications such as “Literary Theory”, “Introduction to Literary Criticism”, “Literary Types and Genres”, “Typology of Genres and Variety of Styles in Uzbek Literature” cover theoretical aspects of the issue.

It is known that among Russian literary critics M.Bakhtin, Yu.Borev, M.Khrapchenko, L.Chernets, A. Kuzmin, G. Pospelov, and V. Khalizev³² addressed the issues of artistic and aesthetic analysis.

Scientific problems of poetics, prose, and style were researched in the works by such literature experts as I.Sulton, M.Kushjanov, O.Sharafiddinov, U.Normatov, A.Rasulov, B.Nazarov, H.Boltaboev, D.Kuronov, B.Karimov, U.Jurakulov covered.

The emergence and development of national novelettes, their theme, hero, plot, style were explored in the works of the following scholars: A.Abrorov, A.Rashidov, A.Ulugov, A.Kholmurodov, K.Tagmatov, G.Tashpulatov, S.Zohidova, M.Tenglashev, Q. Ko'baev, D. Kholdorov, M.Rustamova³³.

³² Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986; Боров Ю. Искусство интерпретации и оценки. – М.: Советский писатель, 1981; Храпченко М. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.: Советский писатель, 1972; Чернец Л. Литературные жанры. – М.: Издательство Московского университета, 1982; Кузьмин А. Повесть как жанр литературы. – М.: Знание, 1984; Пospelov Г. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1978; Хализев В. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1999.

³³ Аброров А. Ўзбек повести. – Т.: Фан, 1973; Рашидов А. Ўзбек кассаларида меҳнат тасвири. – Т.: Фан, 1980; Улугов А. Қиссачилигимиз қирралари. – Т.: Ўқитувчи, 1991; Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: тараққиёт муаммолари (XX аср сўнги чораги) Фил. фан. д-ри. ...дис. – Т.: 2008; Тагматов К. Нравственный

In Uzbek literature studies, ideological, artistic and aesthetic significance of works by certain writers and their novelettes is a topic that is still under research. Generalizations related to the problem of poetics of traditional storytelling, modern storytelling, draw a clear picture of the development of the genre. The novelettes written in the twentieth century have not been sufficiently studied scientifically and theoretically in a comparative-typological way. Poetic quest, genre formation, principles of development were first studied in the dissertation.

The relevance of the research to the research plans of the higher education institution where the dissertation was completed. The dissertation was completed within the framework of the research of the Department of Literary Theory and Modern Literary Process of the Faculty of Uzbek Philology of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi on "Modern literary process".

The aim of the research is to show the principles of development, poetic research in the formation of Uzbek novelettes of the twentieth century, in particular, a group of works in the genre of short stories have been researched in the light of the literary process; to provide scientific-theoretical grounds for the conception about people's fate, their relationship with society, and the world and humans.

Tasks of the research:

to shed light on the history of the study of the short story genre in Uzbek literature from a new perspective;

to show the evolution of the novelette genre and modern poetic research in modern Uzbek prose;

to determine the place of personality and modern moral factors in Uzbek stories;

scientific study of changes in the nature of novelette and the principles of its development as genre;

by analyzing comparatively, to provide evidence for the existence of such types of modern novelettes as detective, biographical, documentary, historical;

to provide scientific and theoretical substantiation for philosophical, aesthetic, psychological factors in stories created in the XX century.

The following books were selected as **the object of the research:**

Abdulla Qodiri's "Obid ketmon", Ghafur Ghulam's "Shum bola", Abdulla Qahhor's "Tales from the past", Odil Yakubov's "Holy", Tahir Malik's "Goodbye

мир героя и художественные искания в узбекской повести (1960-1970 гг.): дис... канд. филол. наук. – Т.: 1981; Тошпулатов Г. Нравственные искания в современной узбекской повести (М.М.Дуст, Тагай Мурад, Гаффар Хотам): дис... канд. филол. наук. – Т.: 1993; Захидова С. Жанровые и стилевые особенности советской узбекской повести (60-70 г): дис... канд. филол. наук. – Т.: 1982; Тенглашев М. Особенности конфликта в узбекских повестях 80-годов: дис... канд. филол. наук. – Т.: 1989; Кўбаев Қ. Ўзбек қиссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат (60-80 йиллар): фил. фан. номз. ...дис. – Т.: 2001; Холдоров Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида бадиий услуб муаммоси (Шойим Бўтаев ва Назар Эшонкул қиссалари мисолида): фил. фан. б-ча ф-фа. док. ...дис. – Т.: 2017; Рустамова М. Истиклол даври ўзбек қиссаларининг таракқиёт тенденциялари: фил. фан. номз. ...дис. – Т.: 2005; Бобохонов М. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида психологизм: фил. фан. номз. ...дис. – Т.: 2012; Раджапова Ф. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Назар Эшонкул ва Улуғбек Ҳамдам ижоди мисолида) фил. фан. б-ча ф-фа. док. ...дис. – Т.: 2018.

childhood", Erkin Azam's "The year when his father was born" , "Memory of ancestors" by Hojiakbar Shaykhov, "Coast of Happiness" by Khayriddin Sultanov, "Tales of Galatepa" by Murod Muhammad Dust, "False angels" by Nemat Aminov, "The night when a horse neighed" by Togʻay Murod, "Black book" by Nazar Ehonqul, Ulugbek Hamdam's "Loneliness" , Isajon Sultan's "Munojot"; Khurshid Dostmuhammad's "Alone", Shomirza Turdimov's "Mezon", Shodiqul Hamro's "Black Day".

The subject of the research is the classification of works belonging to this genre of Uzbek literature, the definition of their principle of development and the research into the poetic scope of Uzbek novelettes, shedding light on creative harmony in the way of thinking, the unity of universal values and the literary-aesthetic point of view of the author.

Research methods. Comparative-typological, biographical, psychological, structural-semantic, hermenevtic, statistical methods were used in writing the dissertation.

Scientific novelty of the research:

The existence of a new type of the system of images, a new style of description and narration, innovations in the construction of the plot and composition in the Uzbek short stories of the twentieth century have been proved;

by shedding light on the structural-semiotic aspects of the book it has been scientifically proven that modern, biographical, documentary, satirical, fantastic types of the story the method of poetic expression have been renewed;

it was found that in Uzbek novelette writing the inner tragedy and defeat artistically embodies the spiritual maturity and victory of the individual;

it was highlighted that the poetics of modern short stories is dominated by the interpretation of universal ideas, new poetic research on poetics and the principles of development of the genre have been publicized;

scientific-theoretical grounds were provided for the fact that the new style, new heroes, symbolic image interpretation in the novelettes of the twentieth century are studied from comparative-typological perspective.

The practical results of the study are as follows:

the principles of development of the genre of novelette in Uzbek literature, the essence of their types such as biographical, historical, satirical, fiction, modern, documentary have been highlighted;

evaluating skillfulness of short story writers and their attitude to life made it possible to determine the philosophical generalization and conceptual depth of a literary text;

the fact that poetics of novelette is being enriched with metaphoric images and descriptions has been evaluated as an achievement of creativity, and it was determined that ideas of nationalism and globalism are the product of writer's thinking;

the problem of the influence of the renewal of artistic thought on the development of the genre, as well as the scope of poetic skill, expressive innovations have been demonstrated

Reliability of research results is based on the fact that the dissertation is based on the views of Uzbek and foreign literary critics, the clearness of the problem, scientific orientation of research methods, the appropriate use of scientific and theoretical sources, comparative, structural, semiotic analysis, the application of scientific research and conclusions.

Scientific and practical significance of research results. The problem discussed and theoretical conclusions drawn from the research can be used in the studies on the theory of literature and current literary process. Observations on the psychology of creativity, issues of methodological uniqueness complement the idea of the phenomenon of creativity. This situation clarifies the relationship between the writer, the author and the critic. Reliability is also explained with the issues of laboratory of creativity, the question of worldview and personality.

The research is determined by the fact that the scientific conclusions and materials can be used when writing textbooks, manuals, special courses, seminars on the Theory of literature, Current literary process, Uzbek literary criticism for bachelor's and master's students at higher education establishments.

Implementation of the research results. On the basis of the results of the scientific research on the subject of Uzbek novelette in the XX century (researches in poetics and principles of evolution) the followings have been done:

scientific conclusion regarding the role of the character's faith in understanding social, cultural conditions, artistic and philosophical peculiarities of the system of characters in classical novelettes were used in fundamental project number F-1-02 named "Fundamental research of the History of Literature studies" (2012-2016) (Information letter from the Ministry of higher and secondary specialized education number 89-03-2088 dated June 16, 2020) As a result, it was found that national and classical novelettes make up a part of spiritual heritage;

the process of formation of the genre of novelettes, the typology of images in the literature of Turkic peoples, interpretation of the spiritual and aesthetic essence of the individual in world literature were researched comparatively, poetic nature of the artistic image in historical and modern works was highlighted; scientific conclusions containing the classification of novelettes were used in the fundamental project number FA-F1-G040 called "Uzbek literature in the perspective of comparative literature studies"(2012-2016) (Letter of reference from the Academy of Sciences No. 3-1255-1237 dated June 16, 2020). As a result, it was found that inner tragedy and defeat in Uzbek novelette writing symbolizes individual spiritual victory and perfection of an individual;

the material researched was used to publish the new method of research, the new hero, the interpretation of figurative symbols, the method of depiction researched in the dissertation in the form of a single monographic work within the framework of the practical project number A-1-118 called "Preparation and publication of a textbook on descriptions and interpretations of the character of Navoi"(2015-2017). (Letter of reference from the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education No. 89-03-2088 dated June 16, 2020) As a result,

certain conclusions were made regarding the usage of new heroes and symbols in the poetics of novelettes;

the dissertation material was used in the preparation of educational resources (articles and audiobooks) written within the framework of the practical project number A-1-61 called "Creation of audiobooks in linguistics for visually impaired students" (2014-2016). (Letter of reference from the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education No. 89-03-2088 dated June 16, 2020) As a result, the efficiency of teaching language and literature was improved;

the relationship between the hero and the time, changes in poetics in modern novelettes were used in the preparation of scripts for the program "Assalom, Uzbekiston", "Attention to language" on the TV channel "Uzbekistan". (letter of reference from the National television and radio company of Uzbekistan No. 102-9895 dated February 24, 2020) As a result, the quality of television shows was improved and it became possible to demonstrate the role of modern novelettes in enriching our national spirituality;

the scientific outcomes from the dissertation were used in the form of presentations made during reporting annual and prospective meetings of the Prose Artistic Council of the Writers' Union of Uzbekistan in 2016, 2019. In this process, certain notions about the artistic skills of the prosaic writers, traditional and modern description in the structure of the book were formed. (Letter of reference from the Writers' Union of Uzbekistan No. 01-03-292 dated February 20, 2020) As a result, universal ideas were interpreted in modern novelettes; new poetic researches and the principles of evolution of the genre were identified;

the results of the research were applied in strengthening literary ties at the Kazakh National Cultural Center in Uzbekistan. In particular, attention was paid to the rich history of Turkic peoples, interpretation of universal virtues (Letter of reference from the Kazakh National Cultural Center of Uzbekistan dated March 10, 2020); As a results, the bilateral ties between Uzbek and Kazakh peoples were strengthened;

the scientific outcomes of the research were applied into teaching process at Ataturk University in Turkey. It demonstrated the genesis, perfection, renewal in the poetics of the genre, structural and semiotic features of the work; students with the Uzbek literature as their major enriched their knowledge, skills and abilities on the harmony of culture and traditions of Turkic peoples, used to form the necessary knowledge, skills and abilities of students majoring in Uzbek literature and improve the content of Uzbek philology.(Letter of reference from the Ataturk University dated February 28, 2020). As a result, Ataturk University improved the organization of classes on such as courses "Literary Process", "Modern Uzbek Novelettes", developed manuals and guidelines in the field, enriched texts of lectures;

Approbation of research results. The results of the study were discussed at 11 international, including 8 international, 3 national scientific-theoretical and scientific-practical conferences.

Publication of research results. A total of 30 scientific papers on the topic of the dissertation were published, including 1 monography, 1 manual, 14 articles in scientific journals recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations by the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, 13 of which were published in national and 1 foreign journals.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of the introduction, four main chapters, conclusion and a list of references. The volume is 249 pages.

The main content of the dissertation

The introductory part of the thesis defines the topicality and necessity of the research theme, objectives, tasks, the object and subject of the research, its consistency with priority directions of science and technology development, reasoning of the comments of foreign scientific- researches, scientific novelty, practical results, authenticity, theoretical and practical importance, its implementation into practice, approbation, published works and structure of the research were displayed.

The first chapter of the dissertation, entitled "**Historical foundations of the novelette genre**", consists of two chapters. The first chapter is called "The Formation of the genre of novelettes". This chapter explores commonalities between the poetics of stories from Qur'an, folk and classical novelettes. The message about the creation of man appeared in the pages of the Qur'an in the form of a short story. It clearly, laconically and succinctly expresses the inner and outer world of the universe and the human being.

The birth of the prophets, the divine gospel were synthesized in such a chronotope as heaven, ocean, mountains, and the earth. At the heart of the story is a glimpse into the origins of sciences such as Religion, History, Philosophy, Psychology, Medicine, Geography, Logics, and Art. "Knowledge in Qur'an is the Stories and Unseen messages it contains. Its Wisdom is in the Aqedahs and the Shari'ah laws" (Surat an-Naml,6) .³⁴ It becomes clear that the role of stories in divine texts and their function were important, and each prophet made influence on peoples of those days and places with their spirituality and talent. The stages of the prophet's life are recognized separately, and it is observed that the environment, conditions, and method of testing have changed. The name of the 28th sura in the Qur'an is Qasas which is the plural form of "qissa" (a story). Apparently, the word story is used not only in the context of the suras, but also in the form of a separate title.

In this view, its significance and degree are a hint to its benefit, and it is characterized by the fact that it summarizes the essence of symbols and secrets existed from the creation of mankind to its end. It presents the fate of one or more human beings in different space-time dimensions. In the Qur'an, it is clear that the

³⁴ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т.: Sano standart, 2019. – Б. 377

divine communication is directed to the last messenger of the Creator, and that the law on the beginning and the end for the whole ummah are provided in the form of narratives. The essence of divine wisdom is embedded in a layer of concise but subtle stories. Reading the aim of the first creation (the love to Allah) between the lines in stories send a message from the outer world like a television set. In the surahs, the hardships of the prophets on the way of preaching as well as the tragedy of the peoples who faced tragedy are described. The concept of hero summarizes the real life, advice, will, patience of the prophets in their state of being tested. Importantly, the story is significant in the sense that it was first used in the context of the Qur'an to provide divine information about the fate of the prophets.

Literature studies scholar A. Qozikhojayev states that: “In the heart of each novelette lies the life path of hero(its plot), all events (storylines) happen around that person and are directly connected to him/her; the whole novelette is built on a single content and concept”³⁵. The term “qissa” comes from an Arabic word which means “an adventure”, “narrative”. It developed and was enriched throughout a literary and historical process. In folklore, there are such genres and types of narrative as novelette, dastan, fairytale. It becomes known that such stories as “*Iskandar Zulqarnayn*”, “*Yusuf and Zulayho*” were written on the bases of the information from Qur'an with the change in the plot which resulted in the leading role played by secular significance. In them, the hero is active in the social environment, and people are considered to be an example in realizing dreams and aspirations. The hero's way of life, the experience of the soul, his actions strengthen the opinion about the character. In folk tales, the content of the artistic image is enriched with such characters as heroes, dervishes, ascetics. The idealized hero emerges in the form of a man whose character is a generalization of people's imaginations of a powerful, strong, resilient man. The details of the character are detailed, reminiscent and remind the method of narrating in fairy tales and legends. In these stories, one can see the principles of exaggeration, description, freedom of imagination. Folk tales describe people's attitudes to life, their social daily life in a simple and clear way. Events related to the activities of a person or the name of a national hero have a concise plot, in which social, historical conditions are artistically expressed. A brave and just, strong-willed hero thus becomes a symbolic expression of the strength that people dreamed of. The adventure of the main hero has shaped popular plots.

The stories were characterized by variability, conditionality and were specific in terms of the interpretation peculiar to folklore and the continuity of epic traditions in the plot. The characters encountered in the novelettes have not grown to the level of an artistic image, such components as plot, composition have not been fully formed, and a holistic structure was not observed. The work of classical literature “*Qisasi Rabguzi*” was based on the plots of Qur'an, Hadith and other religious sources³⁶. The play comprehensively expresses philosophical and aesthetic views about the universe and man. The stories of the book are colorful in

³⁵ Қозихўжаев А. Қисса жанри хусусида. XX аср ўзбек адабиёти масалалари. – Т.: Фан, 2012. – Б. 206.

³⁶ Рабғузий Н. Қисаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи, 1990

terms of the scope of the subject. In the book, the principle of detailed interpretation of the process prevails, focusing on details of the description of the event it is clear that. It is clear that through short dialogues, the author seeks to express the speech of individuals in a vivid, natural way, to clarify a certain situation, to present the state and debate of the creatures, figuratively. Importantly, the work aims to expand the understanding of human history and culture by incorporating verses with divine information, filling them in with narrations and stories.

Alisher Navoi's "*Tarikhi anbiyo va hukamo (History of Prophets and Rulers)*" covers the life of prophets on the basis of the Holy Quran, and in the depiction of events one can see figurative and expressive means³⁷. The radical turn in the lives of the creative prophets, the overcoming of sin, the liberation from the deception of the devil unite the moment of creation and forms a single image. In the poetics of the work, the path and mystery of love expands the scope of the description. Navoi gradually clarifies that the main direction in the history of the prophets is the honor of reaching the community of Allah. These determine the degree of understanding change of times and places, wandering of a man in search of right and wrong, obedience and the cause of creation. A person who is free from the lusts of the mortal world will attain the blessings of the Creator and move steadily along the path towards the truth.

The difference in the structure of the above works can be seen in the fact that Rabguzi organized reality in the chronological way, whereas Alisher Navoi combined parts, extracts, and formed a unified landscape, an imagination. The composition of Navoi's works demonstrates that narrations, stories, poems are used in order to substantiate the reality historically, to illuminate the essence of the image, to generalize moral and philosophical views. It becomes obvious that the creators relied on the stories from the Qur'an as the basis, and that they have effectively used the product of imagination and thinking in the process of realizing their artistic intentions. It is noteworthy that both books were written in the Turkish language and are saturated with artistic expression.

For centuries, the stories from Qur'an have not only been the basis for folk and classical narratives, but have also influenced the creation of modern novelettes. Although human thought is constantly enriched with new information, it does not forget the purpose of its creation. Humans must realize that they are constantly observed and tested. In this sense, the main character of the story remains close to the original in the essence, even though the theme is updated. In the dissertation, while analyzing the books under research, the author sheds light on how the stories about the fate of prophets mentioned in the Qur'an (Adam, Abraham, Moses, Hizr, Jesus, Muhammad), the expression of devil's intrigues, the state of rebellion and obedience are encountered in the poetics of the novelettes³⁸.

³⁷ Навоий А. МАТ.Т.16. – Т.: Фан, 2000.

³⁸ Мурад Т. Ойдинда юрган одамлар (От кишнаган окшом. – Т.: Шарқ, 1994; Султон И. Муножот (Боқий дарбадар. – Т.: Шарқ, 2011); Султон И. Ҳазрати Хизр изидан. – Т.: Шарқ, 2018; Турдимов Ш. Мезон. // Шарқ юлдузи. № 6. 2011; Абдуллаев А.Ҳазрати Атгор. // Шарқ юлдузи, № 6, 2011.

It is well-known that the image of a baby in stories from Qur'an symbolizes the ray of faith. In modern literary process, the image of an unnatural baby is interpreted in two aspects, and the attention is paid to interpreting its ill ("Gharib" by Isajon Sul-ton) or evil ("A female baby" by Nazar Eshonqul) nature³⁹.

The increase in the attention to realistic way of thinking rather than romantic imagination in the poetics of novelettes demonstrates its effects.. The domination of elements of realism shed light on heroes acting in clear space and time. Views regarding the traditional plot have been updated. The events related to the main character have been generalized on the basis of a conceptual approach and the essence is aimed at highlighting the author's intentions.

It is known that in the early twentieth century, the academia actively used the term "povest (Rus. 'novelette')". Critics favored the use of the term "qissa (Uzb. 'novelette')" along with the "povest" ⁴⁰. Later in the Theory of literature and in books written on Literature studies, it was scientifically recognized that the terms 'povest' and 'qissa' were synonymous. The use of the terms povest and qissa in literature is different: they are used both as synonyms and as names of different genres. There is not enough ground to interpret povest and qissa as different genres, so interpreting them as synonyms is more common. In modern Uzbek literature, short stories are one of the most active epic genres, and during the twentieth century, Uzbek short stories have achieved significant success⁴¹.

The description of folklore, classical short stories defined with the above terms by writers and experts is widely applied in scientific circles. Uzbek novelettes defined as 'qissas' developed on the basis of Islamic philosophy and Eastern culture. Povest develops under the influence of Russian and Western literature. Uzbek novelettes of the twentieth century started to be written in harmony with Eastern and Western traditions. The depth of the content of the novelette, the weight of the material from real life, the complexity of the plot, the logic of the character, the participation of the characters in the event gradually determined the nature of the genre. In the genre of novelette, the issue of the evolution of characters is in the writer's focus, the basic principle of the the society in which they lives, directions, and the goal are emphasized and described in the light of radical changes in their life.

Novelettes have become a modern genre that immediately reflects the news of life. In the genre of essays, by basing on documentarism the author focuses on a simple and clear description, analyzes his observations and views on his character's life and work. Novelettes are written by deepening essays. Novelettes emerge as a complete expression of innovations and philosophical views. In the novelette, the character of the hero is perfectly, deeply described and filled with artistic means.

³⁹ Султон И. Муножот (Бокий дарбадар. – Т.: Шарк, 2011; Эшонкул Н. Қора китоб (Ялпиз хиди. – Т.: Шарк, 2008.

⁴⁰ Головенченко Ф. Введение в литературоведение. – М.: Высшая школа, 1964; Абборов А. Ўзбек повести. – Т.: Фан, 1973; Улуғов А. Қиссачилигимиз кирралари. – Т.: Ўқитувчи, 1991.

⁴¹ Қуронов Д ва б. Адабиётшунослик луғати. - Т.: Akadernashr, 2010. – Б.381.

In the second paragraph, entitled "Classification of Uzbek short stories", through classifying the author demonstrates significant changes in the poetics of novelettes, the improvements they have undergone, and the colours they have been enriched with. Its division into subtypes requires a deeper understanding of the genre's potential. The division of the story into such internal types is associated with the change in the poetic style and means, the renewal of ideological and semantic features. Regardless of what type of novelettes the writer is writing, he seeks to depict a clear and vivid reality according to his artistic perception of the world and man, and sometimes to present the product of his fantasy with scientific rounds. There are the following subtypes of stories: historical, contemporary, fiction, detective, satirical, documentary, biographical.

1. Features of historical novelettes:

the accurate depiction of historical truth, the use of accurate information in the chronicles, and memoirs to cover the artistic image of famous kings, poets, scientists, saints;

to shed light on an important spiritual and moral problem in history, to express the factor of tragedy in a way that is similar to the state of weakness in the human destiny, to adapt the moments of radical change in the brain to the level of the chronotope;

to preserve a clear objective content in the artistic re-depiction of the life in the past, an appropriate use of historical and archaic words, and to show the impact of cultural traditions on the thinking of people, the nation.

2. Features of modern novelettes:

to express the real lifestyle of the time, changes in social, cultural, economic spheres;

to cover the innate, natural image of a person in various contradictions;

to show a bold attitude to the active principles of the period;

to define the character's attitude in the reflection of topical issues;

to shed light on the problem of spirituality of people in the process of globalization, and to describe how characters adapt to the changes in society.

3. Features of a fantastic novelette:

adaptation of the character to the development of scientific technology, the use of genetic formulas, electronic elements, mysterious, extraordinary adventures; free travels in the sky, earth, depicting the breadth of space-time imagination; predicting future events in a dream motif;

coverage of alien creatures from distant planets in the system of scientific hypotheses;

focusing the character's technical thinking on micro and macrocosmic creatures.

4. Features of detective novelettes:

mysterious disclosure of crime in life;

combining the nature, behavior, nicknames, and the status of representatives of different groups at the level of existing conditions;

hinting at the root of the crime by the conflict between the time and the hero;

restoration of secret service, informal customs and traditions in the human imagination, reflecting the concept of right and wrong by describing agreements and disputes between such characters as detectives, secret service officers, mafia, police;

maintaining a balance of ingenuity, resourcefulness, intelligence in the character of rivals.

5. Features of a satirical novelette:

describing social, psychological attitude based on an ironic situation;

to develop pan and satire through the effect of laughter of the character of a person or a creature, and to establish expressiveness by introducing monologues, flattering and gestures in dialogues;

condemnation of fraud, deception against the background of intelligence, ingenuity;

overt and covert, affirmative and negative state of affairs as indicators of a change in human nature, flexibility;

establishing satirical pathos by describing various flaws that are detrimental to the development of society.

6. Features of a Documentary novelette:

clarification of the fate of a representative of a particular trade on the basis of factual materials;

instruction related to an event, confession, sometimes a description of the environment typical of the official sphere, objective coverage of the situation in real time;

describing radical turns in the life of the haracter, the cause of the tragic situation in harmony with the period;

comparative evaluation of information on this topic using other sources (newspapers, magazines, scientific, historical literature);

taking into account that the situation in the fate of the character is depicted at the exact time and in the exact place, and keeping in mind that his contemporaries, colleagues and relatives are the character's witnesses in showing the cause and effect.

7. Features of a biographical novelette:

plot development in the context of the author's life;

describing the situation in their life in harmony with society;

reviving personal experiences on the basis of diaries, letters, memories;

showing a heroic attitude to changes in the social and cultural spheres, without giving in to the fabric;

representing in the book the childhood of the author, his adolescence, first interests in the world of art, his worldview, and spiritual world;

strengthening the perception of the spiritual world by assimilating individual factors from writer's laboratory into the structure of the text.

The dissertation includes historical ("Broken Setor", "Coast of Happiness"), modern ("Holy", "Answer"), fantastic ("Memory of Ancestors"), detective ("Goodbye ... childhood"), satirical ("False Angels") , documentary ("Execution"),

biographical ("The Silent Child", "Fairy Tales from the Past") novelettes that have been studied on the basis of the above description

The second chapter of the study is called "**The role and artistic function of the novelette in the Uzbek literature of the twentieth century.**" In the first paragraph, entitled "The scope of Uzbek novelettes", theoretical views on the choice of the subject, the method of reasonable coverage are put forward. In the process of the formation of novelettes, the themes of homeland, family, and morality were leading. This topic has also become the main criterion of general literature, and the way of its coverage has been improved over the centuries. The issue of identifying the theme, sorting the material, determining the attitude of the character strengthens the responsibility of the author to look deeper into social life, to analyze it. At the beginning of the twentieth century, the theme of kolkhoz became popular. In the coverage of the subject, the image of workers, the contrast between the rich and the peasant, was described, and the concept of a positive or negative hero began to be used.

Under the influence of the Jadids, the need for the topic of learning sciences increased. At the same time, the consequences of ignorance were criticized at the layer of lessons from life. As a result of the new reform, the issue of land acquisition was raised, and the process was described in detail in novelettes. The writers studied social, spiritual, and moral issues in life, matured them through the prism of consciousness, and focused on providing readers with an impressive life material. Observation of the themes of novelettes in terms of modernity and history emerges as a result of the artist's choice of reality, covering the personage, a clear reflection of the guiding principle in it. The material on the modern subject is collected in the process of sorting and analyzing the news of social life. Emphasis is placed on presenting solutions to current problems through the activities of the hero of the period.

The depiction of the realities of war, the demonstration of devotion to the labor front, justification of the level of loss and destruction through the embodiment of tragic scenes, deepening the conflict through drama are achieved. "The subject of war became the main theme of the literature of this period. The pathos of labor continued to resonate in our literature during the difficult war years"⁴². In the post-war period, in order to popularize the party's policy, attention was again paid to the subject of kolkhoz. At the same time, active, conscientious Komsomol, communist characters were used as central character for the plot of the story. In covering the topic, the characters of the representatives from the layers who served to overcome cultural, political and economic conflicts were applied. During the Soviet era, the genre of short stories described the dark side of the past, the current situation, and the hopes for the future. In the novelettes of this period, ideological politicization rose to prominence.

In storywriting, the principle of exploring the complexity of the human soul emerges from the 70s. In the process of absorbing the influence of national traditions and upbringing human psychology, the state of striving for self-

⁴² Рашидов А. Ўзбек қиссаларида меҳнат тасвири. – Т.: Фан, 1980. – Б. 113.

awareness is growing. Uzbek storytelling has shifted from simplicity to complexity, artistic perfection, depth and breadth of meaning. Evaluating stories on a national and universal scale complements the nature of the genre. In the expression of national thinking, artistic tradition incorporates values into the text. The implementation of such personal features as modesty, keeping one's promises, shame, virtue in the national character enriches the imagination.

In the 1980s, there was a focus on the party theme and an attempt to critically evaluate the issue. Erkin Azam, Murad Muhammad Dost, etc., tried to cover the picture of this period from the inside, emphasizing the ironic attitude. Effective expression of portraits in the world of the character's imagination, the incorporation of imagination and dream motifs into the compositional level has increased. Man began to rise from an executive, a moving state to a thinking, self-examining status. In the image of a leader, the process of reflecting the past, interest in the original, and boldly acknowledging moments of ups and downs has accelerated.

Independence presented a new character, a hero, to the literary annals. The principle of synthesizing world traditions has increased in the interpretation of man as a complex being. In our conversations, topics of entrepreneurship and market economy became popular. The restoration of historical truth and critically analysing the shortcomings of the Soviet system defined the logic of the image. In the process of writing a novelette, cooking the material of life, substantiating the logic of the image, deepening the psychological analysis, straining the dramatic situation complements the poetic content. It is expedient to follow the intellectual consistency, imagery in showing the solution of the problem.

The influence of stories from the Qur'an on the poetics of such short stories as "Mezon" (Sh. Turdimov) and "Hazrati Attor" (A. Abdullaev) is obvious. First of all, the creation of man, the devil's trick, the image of the cave, the remembrance of the fate of prophets Adam, Abraham, Joseph, and Muhammad are like freedom of heart, spiritual potential, true faith allowed the interpretation of unique qualities. These people were a part of the universe and had become aware of the horn of love. In the works of writers with a deep understanding of the higher intellectual and imaginary worlds, the people of the earth philosophically expressed as the particle of the divine being.

The second paragraph of the chapter is called "The image of man and time in novelettes" A work of art is the work of art which affects human psychology. It takes a delicate taste and high potential from the writer to illustrate the image of the hero and convey the evolution in him. In fiction there is also an increase in the production of figurative images, the integration of sciences, inter-artistic harmony, mythological plates, macro and micro worlds. Art samples are being created on the basis of religious and secular teachings on the integrity of mankind with flora and fauna.

The novelette also interprets the fate of those who have become a national identity, people with an image, a mirage, a shadow. The evolutions in the world of heroic imagination create different thoughts through symbols. In the stories "The

First Teacher" and Lukman Borikhan's "The Mysterious Teacher" the image of the teacher, the chairman of the series "Tales of Galatepa", the character of the leader are studied⁴³.

Eternal traditions have been going on for centuries. The artistic image of the epic landscape expanded, new ideas and interpretations evolved in literature. "The genre is reborn at every stage of the development of literature and in a unique work of this genre. The genre lives with the present, but remembers its beginning, its past. It is a representative of artistic memory in the process of literary development. Therefore, the genre is able to ensure the integrity and coherence in the development of literature," said M. Bakhtin⁴⁴. In the genre of short stories, an emphasis is made on in-depth analysis of reality, a look at the deep and dark corners of the human soul, an emphasis on the meaning of life. When we look at the nature of the story, we see the versatility of the images, the sharpness of the conflict, the depth of psychological analysis, the diversity of the artistic means, the variety of themes.

Tog'ay Murad's novelette "People walking on the moon" has a certain charm in the harmony of the narrator and the character. When narrating the reality, the writer addresses first the boy, the orphan, then the father, the mother, and finally the grandfather, the grandmother. In the story, two motifs from the Qur'an are highlighted. In organizing the compositional level, the writer connects the creation of Adam and the need for Hizr to the chain of events. The main motive in Isajon Sultan's story "In the Footsteps of Hazrat Hizr" is based on the divine revelation in Surat al-Kahf in the Qur'an. In it, from 65 to 82 verses, the exemplary journey of Moses with Hizr is given. The image of the prophet, the guardian in the Qur'an is introduced in the modern story in order to illustrate the pleasures of faith. In the above narratives, it is clear that the image of Hizr is addressed for two purposes: private (the hope to have children) and general (meaning the right path to the community).

The artistic and aesthetic value of the work motivates the reader to become a participant. While the writer embodies the character artistically on a gradual basis, he seeks to assimilate the concept of a free, liberated person. The critical reader reads the author's philosophical reasoning, his psychological interpretation. Various poetic images, metaphorical images in the stories strengthen the synthesis of artistic expression. The national visual aids, which enrich the spiritual and aesthetic world of the reader, are directed to a noble goal. The steady mastery of folk art and spiritual treasures creates the basis for the formation of new thinking

Isajon Sultan's story "Munojot" evaluates the abstraction of plants and communities through the eyes of a stranger. An open-hearted hero who has learned secular and religious wisdom, has the ability to analyze logically. Hazrat Navoi, Mashrab's advice supports G'arib. The harmony of Islamic and Eastern philosophy

⁴³ Айтматов Ч. Танланган асарлар. -Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978; Бўрихон Л. Титраётган тоғ. -Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2018; Дўст М.М. Галатепа қиссалари. -Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1985

⁴⁴ Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. -М.: Советский писатель, 1979. с 121-122.

is obvious in the story. One phrase refers to historical truth through comparison. The fate of those burned in the fire (Prophet Ibrahim), crucified (Jesus), hanged (Mashrab), and skinned alive (Nasimi) is interpreted.

The diversity of poetic expression in the artistic interpretation of human destiny clearly illustrates the author's concept. Imagination mixed with life expands the level of mystery, makes it look supernatural. Sometimes the scale of space-time abstract boundaries is organized in a figurative way. At the same time, the harmony of colors in nature, the sound of voices, the odor of plants make the landscape vivid. In providing the art of the work, how colorful and multilayered meaning creates a poetic integrity.

The fact that poetics of the novelette is renewed with metaphorical images and images demonstrates the harmony of artistic creation. The poetic skill of the writer is valued in the interpretation of national, spiritual values. The author summarizes the universal basis of the philosophy of life in the concept of man and the world.

The writer must provide effective, convincing, exemplary motives in expressing the essence of the universe and man, objectively describe the attitude of the character to the events of the reality, deeply reflect his independent thoughts. In novelettes, there is an increase in the principle of strengthening the spirit of humanity, expanding the image of social justice, the interpretation of spiritual and moral values in the coverage of universal ideas.

The chosen genre should vividly express the author's goal and idea. The writer through a certain stage of the hero's life and his worldview captures the vibrations in the world of imagination. The plot of the story is mainly organized around the main character, which justifies the cause and effect. The goal is achieved when the reader understands what the author is trying to convey.

In the course of the evolution of the story, it is seen that private problems in the human image are changing, spiritual views are changing into a material dimension, and dissatisfaction with the environment is expressed through pitching. It has been scientifically researched to focus on the psychology of the character in an objective way, to describe his lifestyle as it is, to express the flow of events with intensity.

The third chapter is entitled "**Poetic expression in national novelettes.**" The first paragraph of the chapter is called "The relationship between man and nature in the genre of short stories." It explores the question of the harmony between the universe and man. In fiction, the timing of events, the definition of space, complements the poetic content. The image of artistic space and time is important in depicting a creative idea.

Literary critic B.Karimov stated: "Literary space and time, where events take place inside a work of art, where heroes collide and meet, has become a poetic series, an immanent system in the works of real artists. This is, of course, a matter of the artist's talent, artistry, ingenuity, style, and manner of "running" the reality"⁴⁵.

⁴⁵ Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. – Т.: Akademnashr, 2014. -Б.165.

This harmony shows that three interdependent creatures: human beings, plants, and animals have always been united in the pursuit of a single goal. The ruling human being must always feel that other living beings are alive; the animal, the insect are all in motion. The mother can hold the creatures in the bosom of the earth, and the creatures in turn continue to change (life and death). Living a good life is the highest goal. Man should hold the plant in high esteem and reverence it. Our ancestors used this moral belief as their roadmap.

With the development of the genre, the scope of themes has increased, the system of images has changed. It turns out that the problems in society affect the worldview of the characters and renew their philosophical, aesthetic views. In the form of poetic expression, the weight of the symbol is focused on the effective expression of the event. Colors are a specific thing, pointing to an event and creating a rich meaning. The choice of names for the heroes stems from the nature of the flaw or virtue in their biography. Changes in the poetics of the stories allow for new interpretations.

In stories, it is possible to perceive a strict balance between the creatures in existence through the parallel or contrast of human emotions with natural phenomena. In historical novelettes, reality is organized in places such as palaces, caravanserais, tribes, deserts, madrasas, takyas, dungeons, mountains. The timing is often determined by the time of day, the time of prayer. During the trip, the image of the climate and social conditions of another country is assigned to the main or episode character. It is understood that the transmission of events in nature, similar to the emotional state of the hero, the manifestation of loneliness in a mythical, divine form in the presence of plants (trees, bushes) or creatures (horses, dogs).

In this paragraph, there is an association of images in the stories of Tog'ay Murad "Night when the Horse neighs" and Chingiz Aitmatov's "Goodbye, Gulsari". Interpretation of the image of a wolf in Shukur Kholmiraev's "Let's go to the mountains" and Normurad Norkobilov's "Wolf in the village"

In the process of the genre's evolution, one can see that the scope of themes has expanded, and the system of images has changed. Problems in society influence characters' world outlook, and it becomes more and more obvious that their philosophical, aesthetic views are being renewed. In the way poetics is expressed, symbols, images gain more significance which is direct at expressing the event more expressively. Colours hint at certain things, phenomenon and create multilayered meaning. When choosing a name of the character, writers come out of the personage's positive and negative characteristics. Changes in the poetics of novelettes make new interpretations possible⁴⁶.

In novelettes, the chronotope of the road is understood in a broad and narrow sense. They enrich the scale of artistic events in the composition of the work. The changes in the inner and outer world of the man, the common principles of folklore

⁴⁶ Мурод Т. От кишнаган окшом. – Т.: Шарк, 1994; Айтматов Ч. Танланган асарлар. – Т.: Фафур Фулом нашриёт матбаа ижодий уйи, 1978; Холмирзаев Ш. Йўллар, йўлдошлар. – Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1984; Норқобилов Н. Овул оралаган бўри. – Т.: Шарк, 2005.

and classical literary heroes unite in a single way, which confirms the logic. Despite the differences between space and time, the closeness between the way of thinking, the intellect of the characters strengthened.

Nurali Kabul's book "Endless Sky" contrasts the kindness in a child's character with the mercilessness in the nature of adults. The eyes of the child-artist shine from his pure feelings, he caring for dogs and lambs, protecting them from insensitive ones. The culmination of the story is intensified by the fact that the father 'arrow aimed aimed at the dog in the grove reaches his son. As for the child who enjoys harmony with nature leaves the ugly environment because of his purity and cleanliness. This extract reminds of the fate of the father - sniper in Chingiz Aitmatov's novel "Doomsday". In both books, the victim of the father's error is his own child, and the father suffers a lifelong pang of conscience.

The dog Buynoq and the wolf Akbara interpret the image of a creature that can withstand all kinds of suffering for their offsprings, at the same time they can make the man feel all the evil he has done to them. The evil that was aimed at nature turns the ignorant into its snare. The sin of the adults is expiated by their child. It is understood that this tragic fate befell to the man from the evil he has done to plants and living creatures. Men get many benefits from nature, and the meaning of life, its value is complete only in living in harmony with it. But in the course of time, man is not tired harming the nature he is using. This contrast has been a serious problem for centuries. In order to return this balance, to act rationally and justly, writers instill in the mind of conscious people the idea of living in harmony with nature.

In the second paragraph of the third chapter, entitled "Structural-semiotic features of novelettes", the possibility of semiotics in the style of storytelling, the means of artistic expression complements the poetic content. Semiotics brings together ideas about the meaning, form, and tone of a sentence. The structure represents the interconnectedness, the matching between the parts of a literary the artistic text. It allows you to study all the elements in the text, to ensure the direction of meaning, multi-layered feature, to strengthen the inner strength. Structure is considered the aesthetic source for a literary text, and the clarity of the semiological center is a sign of its depth.

A real literary work has a perfect content, the multilayered feature of meaningful spots expand the scope of the content. The author embodies the word which is the expression of feelings and state into pearl string of the book "The objective of structuralism is understanding the direction and multilayered characteristics of semasiology - meanings"⁴⁷.

The first semiotic center in the content is the title, which contains the author's idea, concept. The title is a preface to the first impression, the dialogue between the author and the reader. Assessing the essence, talent, and creative intent of artists begins at this point. Stories such as "Let's go to the mountains", "Rocks also cry", "The coast of Happiness" are strengthened by the name of the place. The image of

⁴⁷ Расулов А. Бадиийлик - безавол янгилик. – Т.: Шарқ, 2007. – Б. 29.

the place not only gives aesthetic pleasure, but also points to the main event, the key related to this place.

The first sentence is the beginning of the dialogue, the unseen meeting of the character and the reader, an important sign of the compositional level. The next situation and condition is the prelude to dialogues and monologues. The subject, the first impression of the conflicts are the process of moving to the next level, the acceleration of activity. In the story, the epigraph is important to generalize the poetic content, to read the artistic intention. The author increases the ideological, emotional weight by inserting the necessary extract (such as a poem, a saying, proverb, hadith) on the subject covered. It draws attention by the fact that it has the main meaning in itself, justifies the state of the character

Inserting a piece of a poem in the story allows to deepen the author's artistic intention, to substantiate the logic of the image, to saturate reality philosophically and aesthetically. In the poetics of the prosaic text, inserting extracts from classical or modern poems delivers a vivid, impressive flow of emotions, and provides expressiveness, visuality, and melody. Importantly, the analysis shows that in the structure of the story, poems reveal different aspects of the content, give in-depth illustration of psychological state of the character, becomes an integral part of the whole text and enrich the aesthetic value of the work.

As a result of the development of the genre, there are changes in the structural, semantic layer of the text, and it becomes clear that the density, depth, visual means, musicality, expressiveness are gaining popularity. The influence of religious, moral, philosophical rules on a person's thinking and his life are researched through deeds. The poetics of Khurshid Dostmuhammad's "Lonely" and Ernest Hemingway's "The Old Man and the Sea" are researched here⁴⁸. The semiotic-structural system of stories focuses on the depiction of artistic images in integrity with time and space. The writers infuse the semiotic points into the spirit of the work by showing the main qualities of the hero's character. The reader who understands the essence of the word will enjoy the aesthetics of reading a work of art. Literary critic B.Karimov states: "The writer's artistic-aesthetic ideal, artistic-aesthetic thinking is broader than the objectified letters, words, phrases, sentences in the text-thinking in poetic speech. Looking at the text of a literary piece of work as a whole organism and to feel the hermeneutic circle (the division of the whole into parts and the formation of the whole from the parts) is the characteristic feature most peculiar to the correct and objective literary and scientific thinking⁴⁹. Semiotic analysis requires care in determining the norms of sound, word, punctuation, pause, pronunciation in a particular sentence. This makes it easier for the reader to feel the work delicately and to grasp the high and low points in it through the power of emotion.

The fourth chapter of the dissertation is called "**The evolution of Uzbek stories.**" The first paragraph, entitled "The Interpretation of the Artistic Image in

⁴⁸ Дўстмуҳаммад Х. Ёлғиз. // Шарқ юлдузи, 2018. № 5,6; Хемингуэй Э. Чол ва денгиз. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.

⁴⁹ Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. – Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи. 2014. – Б. 45.

the Modernist Novelette" describes the activities of the literary personage, its behavior, its relationship with society, and the spiritual views peculiar to the reader. In the world literature, the deviation of man from his way of life, his protest against the established strict order, his adaptation to the chaos of his life, began to break down a certain skill, a belief. The man did not feel that he was condemning himself to stifling solitude in search of solace and refuge in the world of fantasy. He surrendered to a mood of dissatisfaction with everything and became depressed. New images have emerged amidst the attempts to express the evolution of the human mind, the inner rebellion. Symbolic motifs, absurd heroes, vague spaces prevailed in the poetics of the novelette,. In Uzbek literature, evil forces are interpreted through the image of the devil, fortune tellers, and molded with extracts of deception and magic. The information crisis in the world, the impact of popular culture is reflected in human thinking by embedding into the text. The pressure of ignorance is exaggerated as a result of the collapse of the system of religious and secular laws, the crash of values.

In Nazar Eshankul's novelettes "Black Book" and "Night Fences" symbolic elements are deepened in the concepts of color, thing and time. In folk and classic books, black is used as a ratio of greatness and prominence. The poetics of the story emphasizes its opposite characteristics. The book was considered a source of enlightenment in conveying the secrets of knowledge and education to mankind, but its essence changed in the story. The beginning of the "Black Book" contrasts the Devil, who led Adam and Eve to the original sin. In the composition of a modern book, the motif from the plot of stories from the Qur'an is incorporated into the text. The Man, who is in love with the Creator, is expelled from heaven because of Satan. The origins of the sin of theft is passed on to the next generation, paving the way for the Chokkisakol conspiracy.

The beginning of savagery is the devil's trick and his deceit. Revenge at the moment of creation will last to the end. When a person forgets his spiritual purity, patience, gratitude, obedience, the temptation of the devil arises. The modernist image is devoid of identity and generalizes the tragedy of the negative pole - the ignorant, indifferent people in the footsteps of the devil. As man moves away from divine wisdom, renounces supreme idea, and strives for a forbidden, cursed creation, he realizes too late that he has fallen into misguidance. Like a ring, it retracts his offsprings. The Creator does not limit the spatial territory in expressing the deprivation of mankind of the highest lineage in the universe. In the course of the story, the author intensifies the eternal conflict between the merciful and satanic forces.

In the stories by Nazar Eshanqul and Shadiqul Hamro, the reason for the chaos in the hero's life becomes clear when he has drunk full from various springs of evil. He differs from them with the fact that he is wrapped in the shell of rebellion rather than being conducive to unnatural skills. The fact that the super creature called 'human' is in decline is reflected in the faults of their generations. In the book, symbolism intensifies in the description of evening and night. The idea of time when years, months, days pass in vain, certain parts of the day are

focused in order to feel the restless state of one's destiny. The distress of an anxious spirit evokes a sense of danger, uneasiness. Those that are alive are unable to listen to the sound of the convulsions of the spirit burning skulls of children who are accustomed to evil deeds. When a generation which from early childhood does not refrain from disturbing souls of the dead grows up, it will defeat people alive and establish the kingdom of ignorant on earth. The substituting the feeling of innocence with the vices of evil paves the way for blasphemy and rebellion. The world of evil is shrouded in a rural chronotope, and the beginning of tragic events there happens in the evening. The writer warns people of the abode, the darkness, and urges them to be vigilant against sinking into total misguidance.

Literary critic U. Jurakulov said: "The world, which has become chaos in the eyes of a man from society, the trampled dignity have reinforced among certain people the idea that this is what real life is. But if we think carefully, in order to remain a human shouldn't the child of Adam, who has joined the gang of savages, be "alienated" from this savage gang, not from his humanity?! The sad thing is that modernism idealizes the image of a person who is "alienated" from society and human values, who hates his own life"⁵⁰. In novelettes, it becomes obvious that the artistic images are unable to withstand the test of time and are subject to a whirlpool of weakness and lowliness. It is observed that their devilish machinations obtain the features of impersonality and crowd. The synthesis of emotional and intellectual limitation presents such metaphorical image of man in this way. In modern fiction there is a lack of clear representation of the chronotope, adherence to the mystery, abstraction on a spatial, temporal scale. Unusual situations, random conclusions, magical forces strengthen the compositional layer. At the level of the artistic image, the activation of evil forces, the expression of the uncontrollable state in the human spiritual world, the principle of increasing violence against nature are manifested.

In the modern fiction, the state of deprivation of one's face, name and the feeling of depression increases the interest in discovering the magic in man. There is almost no mentioning of the place where he lives, certain traditions. The state of having lost one's way and time leave the hero in the lurch and lead to losing the meaning of life. He who develops indifferent attitude to life wrapped in his own shell in solitude awaits the moments of death. Basically, night, darkness, the image of ruins, black paint, the smell of blood is focused on denying existence of the man, him being dear. Pessimistic ideas of life, chaos, decline ruin the hero's dreams about life. Unreal scenes in the book move those who are deprived of spirituality around imaginary discoveries.

The modern fiction destroys one's self and gradually strengthens the cycle of rebellion from the bud to its recession. The very beginning of this catastrophe accelerates man's transition to satanic control, his adaptation to an indifferent and depressed mood. Trying to get into the problem of life and understand the mystery, begins with feeling pleased with the boundless world. The chaotic life of the character, his incomprehensible experiences, creates unnatural scenes. The Creator

⁵⁰ Жўракулов У. Ҳудудсиз жилва. – Т.: Фан, 2006. –Б. 26.

allows us to look beyond the wonders of the known universe. When expressing the secret of our planet through symbols one does not follow accuracy in describing the idea of time and space, in order to shed light on the general goal the product of imagination is used appropriately.

When creating new characters in modern novelettes, philosophical, religious, scientific views strengthen, and the criterion to the approach to human personality changes. The author artistically interprets how a person re-discovers himself and obtains freedom of spirit or falls into nets of the devil's conspiracy and becomes convicted. In this method of expression, the hero's subconscious acts, feelings, senses, thoughts and dreams get into focus.

The second paragraph of the fourth chapter, entitled "Poetic language and stylistic diversity in the genre of novelettes" describes the ability of the writer to create images, portraits, characters, landscapes, use words and phrases to illustrate the essence, to embody a specific event in the human imagination. Emotional efficiency is enhanced in the image, the orderly distribution of syntactic elements of speech, the weight of content, the harmony of thoughts and feelings, is an important tool in achieving the harmony in the book. Sentence fluency, sound and word tone, logical pause, rhyme and repetition, intonation eloquence increase emotionality. Cheerfulness, bright colors, the philosophical depth in the artistic means applied in expressing the essence of the book create a new poetic image affecting human emotions. Reflecting the shades of meaning in the text, the subtle semantic differences of the word, the expression of tone variations, allows the speech to feel perfect. Literary critic M. Khrapchenko admits that "the high spirit in the writer's book is inextricably linked with the main features of the tone of his work of art, its predominant style"⁵¹. By means of a word, the artist interprets not only the appearance of the person, but also the national image, the identity as a whole using reasonable, logical thoughts. In Abdullah Qadiri's "Obid Ketmon" one can find an exaggerated description: "Khatib domla was shocked to see the enormous melons of red seeds and their dark thick stems and leaves visible from far"⁵². Folk literature is characterized with its similarity to fairytales and legends in terms of the motifs. Thus by describing the unusually big size and bright color of the melon, the author establishes in the eyes of a reader the idea of Obid being industrious. Exaggerating the level of yield not only arouses a passion for labor, but also fills the idea about the worldview of the character. This method of depiction evidences for the fact that some scenes from folk tales are combined in modern novelettes.

Toghay Murad draws a portrait of a woman in the eyes of an artist. Momokiz is described with "thin eyebrows, slightly bent eyelashes", and at the end of the book the features are clarified: "she mows and mows with the mow, the edge of her kerchief falls and falls on her breast which puts back and back on her shoulders ..., and she looks back and back at me..., she tucks her forelock again and again...,

⁵¹ Храпченко М. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.: Советский писатель, 1970. – С. 124.

⁵² Қодирӣ А. Обид кетмон. – Т.: Бадиий адабиёт, 1959. – Б.72.

and she sings laughing both with charm and irony”⁵³. The words used in the expression of feminine beauty, elegance, diligence are adapted to the tone, in particular, the internal harmony and rhythm in the sentence is provided by the use of the vowels "a" and "o". In the description, the harmony between the inner qualities and the appearance is reflected through the sequence of reality, the emphasis on repeated words, the logical stress, in pauses, in a soft and elegant tone.

The writer uses the genres of folklore to stimulate the development of events and to rationally justify the spirit of the character. The combination of o‘lan (wedding song),yor-yor (wedding song) express the fluency, simplicity; proverbs, folk songs express sadness and sometimes enthusiasm; legends express strong logic; fairy tales, mythical episodes express mystery, imagery, and they harmoniously combine a unique scale and expressiveness. Thus the writer carefully selects the interdependence of words in a sentence; creates a certain rhythm through the equal number of syllables. This in turn creates the internal order, rhythm of speech, increasing the melody of every single word and syllable.

In the poetics of novelettes, the repetition of words, the sonority of sound, the use of rhyming words, antonyms create the expressive power of the sentence. Writers choose words according to emotional, uplifting circumstances. The author's sharp sight is important in expressing the idea of the work, the character's worldview, the relation between society and people. In this sense, the poetic expressions are reflected in the following stories "Worldly Affairs" (U. Hoshimov), "Goodbye ... childhood" (T. Malik), "People left from Soviet times" (Sh. Butaev), "Loneliness" (U. Hamdam)⁵⁴.

In the process of writing, authors of prose pay attention to such means as clear, consistent expression of thought, dimensionality, continuity, consistency, inner harmony, rhymes, and saj’ in the verses. Classical books are also alive due to their deep meaning, high expressiveness and pleasant melody. After all, every word is filled with the creative soul and a restless spirit of the writer. Writers have a deep sense of reality, a strong influence on human emotions; they convey certain information and shape people’s worldview. For example,in prosaic books, the clarity of the image, the accuracy and conciseness of the expression provide the consistent coverage of the writer's ideological-aesthetic principle. Enhancing emotional efficiency in stories, orderly distribution of syntactic elements of speech, weight of content, harmony of thoughts and feelings are important tools in achieving sonority in the work. Sentence fluency, sound and word tone, logical pause, rhyme and repetition, eloquence of intonation increase emotionality. Reflecting the shades of meaning in the text, the subtle semantic differences of words, the expression of tone variations allow readers to feel speech perfectly.

The consistency of meaningful moments is important in achieving harmony between artistic components of the work, perfect interrelation between them. The

⁵³ Мурод Т. От кишнаган окшом. – Т.: Шарк, 1994. – Б.99 .

⁵⁴ Хошимов Ў. Сайланма. – Т.: Шарк, 1993; Малик Т. Алвидо...болалик. – Т.: Ёш гвардия, 1989; Бўтаев Ш. Хаёт. – Т.: Шарк, 2000; Хамдам У. Узоқдаги Дилнура. – Т.: Янги аср авлоди, 2006.

research shows that writers demonstrate a philosophical, aesthetic worldview in the coverage of the idea of the book, by organizing internal structure, defining the plot, expressing logic in actions of characters and demonstrating methodological originality.

Conclusion

Novelettes in twentieth-century Uzbek literature are almost a century old. However, the poetic innovations in them depend on literary personalities on the one hand, and the possibilities of the time on the other. Writers' research in the field of art, the effective use of classical traditions and folklore, their study of world literature have borne fruit. Novelettes that meet scientific and theoretical requirements of world literature have become the property of the recent history of Uzbek literature. This created new characters of different ages, professions and worldviews in the poetics of novelettes. Among them were children and adults, workers and servants, the insane and dervishes, nameless heroes and supernatural children. Importantly, the principle of deep understanding of the essence of man, the comprehensive discovery of the virtues and vices in his mind has become more important in novelettes. In particular, during the period of independence, the emphasis was placed on a clear artistic interpretation of the process of character's subconscious process in contrast with rebellion and blasphemy going inside him, rewards grew for possibility to feel the inner pain by means of picturing external activity. As a result of researching historical roots of the novelette as genre, classifying them, paying attention to the principles of development, the following conclusions were drawn:

1. Views regarding the evolution of the novelette allowed a deeper understanding the divine message contained in the Qur'an, and understanding the main purpose of creating the universe and man. The heroes from stories in the Qur'anic are found in the poetics of classical narratives. They were found to be a lesson and a model in inculcating the Islamic philosophy of mortality and eternity in humanity. It was found that in folk tales, figurative love and social issues play a dominant role, while in classical stories, philosophy of love has become the object of aesthetic analysis. In addition, in Uzbek short stories of the twentieth century, it was proved that there appeared a new type of image system, a new style of image and narration, innovations in the construction of the plot and composition.

2. It was observed that in the poetics of folk tales, there is a harmony between analogy and exaggeration increased the level of household reality, developed the traditional plot, enriched the adventure of the main character. In folk tales, the quality of courage, bravery and heroism demonstrated a special human ability, talent and potential. Introduction of national traditions, organization of the collective environment in novelettes, the example of the main character made it possible to embody the image of the commander, king and hero ideal in the eyes of people. Historical, modern, biographical, documentary, satirical, fantastic types of

the story and the method of poetic expression have been scientifically proven by covering the structural-semiotic aspects of the book.

3. It was found that in the composition of the work "Qisasi Rabguziy", which is based on stories from the Qur'an, the elements of the plot were improved and when writing a fiction writers actively used such artistic elements as narration, storytelling, commentary, admonition, anecdote, question and answer. It was noted that the chapters in the book were named after people, places and creatures similar to the names of the suras in the Qur'an. In Alisher Navoi's "History of the Prophet and Rulers" it was noted that poetic content was enriched exactly with stories from the Qur'an; the hero enjoying divine love served to expand the status of a personality and educational outlook. After a thorough analysis, narratives, stories, legends and poems found in the text of the novelette were scientifically proved to be used in order to figuratively depict the image of prophets.

4. It was observed that Uzbek novelettes of the XX century were influenced by Islamic philosophy, Eastern and Western traditions. During the development of the genre, attitudes towards the individual changed, and the process of socialization and adaptation to the system accelerated. The interpretation of national and universal ideas in Uzbek novelettes expanded the possibility to highlight an important aspect of the hero's character, to express identity and pride.

5. The relative classification of stories into internal genres stimulated the research in the nature of the genre, to define clearly the object of description, to conduct a systematic analysis. Along with the main topics peculiar to general literature such as homeland, family, love, such topics peculiar to historical periods as kolkhoz, party, war, and nature expanded the scope of the genre. The nature of the books was revealed through the study of the problem of personality tragedy on the basis of the situation in society, the interpretation of the roots of spiritual and moral decline through dialogues and monologues of heroes.

6. In the composition of the genre of epic novelettes, attention was paid to the image of a hard-working cotton grower, a selfless worker, a fair teenager, an ideologically indoctrinated deprived of willpower person. In the narrative of the Soviet era, the hero in the form of an executive, a moving, adaptable person developed a direction of propaganda. In this sense, the domination of the principle of ideological politicization was observed in novelettes.

7. In Uzbek novelettes starting from the 1980's, one can observe the principle of artistic research of the concepts of national pride, faith and belief in the harmony of Eastern Islamic thought. The state of national identity in the story is aimed at depicting traditions in the poetics of the work, emphasizing the role and responsibility of the hero in the fate of the country. In the expression of reality in the poetics of the story, it became clear that contrast, tension prevailed, and the approach to the human factor was changing. It was found that the time and place in which the events in books take place changed in accordance with the description of reality; in describing the relationship between man and nature, the principle of directing flora and fauna to describe the psychological state of the hero was expanded.

8. While studying the structure of a literary work, it was proved that the title, the first sentence, the epigraph plays an important poetic role in ensuring the consistency of the text, the coherence of parts. It was found that density, depth, imagery, musicality, mystery in the structural and semantic layer of the text shed light on the essence of the book. The main idea of the book found its expression in writer's creative intention, integrity of the meaning layer. It was found that in the inner tragedy and defeat, the spiritual maturity and victory of the individual were artistically embodied in Uzbek novelette writing art.

9. As a result of poetic research it was determined that the sentence, the word, the sound obtained a certain meaning using punctuation in the text. It helped to give a express figuratively a certain meaning, to provide a systematic coverage of the spiritual, aesthetic view of the character. It became clear that in novelettes, the criterion of time is presented in terms of days, months, years, centuries, and the re-perception of reality is based on the imagination of the literary image. Analysis conducted on the poetics of novelettes determined that the day is divided into parts, mainly determined by the time of prayer, and sometimes this method contains features of symbolism.

10. In the system of poetic expression of modern novelettes, the contradiction between the true and false has shifted to another time on the basis of the old justice of the time of creation of the man, people's emotional experiences became complex. The composition of modern short stories embodies the domination of symbolic, figurative meaning, the existence of an absurd concept, maintaining of the motive of alienation from the supreme knowledge. The poetics of modern short stories is dominated by the interpretation of universal ideas, new poetic researches in them and the principles of development in the genre were illustrated

11. It was founded that renunciation of religious and national values, the pursuit of popular culture leads the hero to mental decline, an individual's tragedy grows into a national tragedy; we were reminded that symbolic elements are targeted at expressing the reality impressively and lively. A non-realistic way of depicting the world was observed in modern stories. Imagination, dreaming, memory allowed us to study the process that took place in the hero's mind from different angles. It was found that the nameless character, forms of known and unknown space emerge through the artistic, spiritual aesthetic ideal of the writer.

12. As a result of the poetic research by writers, the content of stories was enriched by means of imagery, *saj'*, wisdom, analogy, description and animation; the emotional expressiveness of the speech grew; deep expression, philosophical and aesthetic point of view prevailed in the text. As a result of the development of Uzbek novelette genre, the following principles were identified: the synthesis of Koranic, folk, classical motifs in the poetics of novelettes; a literary text is enriched with elements from fairy tales, legends, songs; events that took place in strange and mysterious places expressed a literary model from the imagination of the author; description of a social event dominates; under the influence of world literature traditions, the change of moral and aesthetic views on character changed; the versatility of characters, the sharpness of conflicts, the scale of the image

enriched the ideological, artistic weight. The study of the new style, the new hero, the interpretation of symbolic elements in novelettes of the twentieth century in a comparative-typological way was provided with scientific and theoretical grounds.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ТАШКЕНСТКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АЛИШЕРА НАВОИ**

**ТАШКЕНСТКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

РАСУЛОВА УМИДА ЙУЛДОШ КИЗИ

**УЗБЕКСКАЯ ПОВЕСТЬ ДВАДЦАТОГО ВЕКА (ПОЭТИЧЕСКИЕ
ИЗЫСКАНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ)**

10.00.02 –Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА НАУК (DSc)
ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2020

Тема докторской диссертации зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан (№ 2017.2.DSc/Fil/63).

Диссертация выполнена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекском, русском, английском (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета (www.navoi-uni.uz) и Информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Научный консультант:

Каримов Баходир Нурметович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Норматов Умарали
доктор филологических наук, профессор

Якубов Исламжон Ахмеджанович
доктор филологических наук, доцент

Сабирдинов Акбарали Гафурович
доктор филологических наук, доцент

Ведущая организация:

Институт узбекского языка, литературы и фольклора

Защита диссертации состоится «__» _____ 2020 г. в ____ часов на заседании Научного совета DSc. 03/30.12.2019.Fil.19.01 при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хожиб, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz))

С докторской диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (рег. № ____). Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хожиб, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz)

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2020 года.
(реестр протокола рассылки № ____ от «__» _____ 2020 года).

Ш.С. Сирожиддинов
Председатель Научного совета
по присуждению учёных степеней,
доктор филологических наук,
профессор

К. У. Пардаев
Ученый секретарь Научного
совета по присуждению учёных
степеней,
доктор филологических наук

Д. Р. Юсупова
Заместитель председателя
научного семинара при Научном
совете по присуждению ученых
степеней, доктор филологических
наук

Введение (Аннотация докторской диссертации)

Цель исследования показать принципы развития, исследование поэтики в формировании узбекских повестей XX века; в частности, группа произведений в жанре повести была исследована в свете литературного процесса; дать научно-теоретическое обоснование представлениям о су человека, взаимоотношениях с обществом, миром и другими людьми.

Объектом исследования были выбраны следующие произведения:

«Обид Кетмон» (Абдулла Кадыри), «Озорник» (Гафур Гулям), «Сказки о былом» (Абдулла Каххар), «Священный» (Одил Якубов), «Прощай...детство» (Тахир Малик), «Год когда родился Отаи» (Эркин Аъзамов), «Память предков» (Хожиакбар Шайхов), «Берег счастья» (Хайридин Султанов), «Галатепинские повести» (Мурод Мухаммад Дуст), «Фальшивые ангелы» (Неъмат Аминов), «Ночь когда заржал конь» (Тогай Мурод), «Черная книга» (Назар Эшонкул), «Одиночество» (Улугбек Хамдам), «Мунодот» (Исажон Султон); для того чтобы проследить за ассоциацией художественного образа были выбраны следующие произведения: «Одинокий» (Хуршид Дустмухаммад), «Критерий» (Шомирза Турдимов), «Чёрный день» (Шодыкул Хамро).

Научная новизна исследования заключается в том, что:

доказано наличие нового типа системы образов, нового стиля описания и повествования, нововведений в построении сюжета и композиции в узбекских повестях XX века;

путем освещения структурно-семиотических аспектов произведений было научно доказано, что современные биографические, документальные, сатирические, фантастические типы повести и методы поэтического выражения были обновлены;

было выявлено, что в узбекских повестях внутренняя трагедия и поражение художественно воплощает духовную зрелость и победу личности;

подчеркивалось, что в поэтике современных повестей преобладает интерпретация универсальных идей, пропагандируются новые поэтические исследования поэтики и принципов развития жанра;

приведено научно-теоретическое обоснование того, что новый стиль, новые герои, символическая интерпретация образа в повестях XX века исследуются в сравнительно-типологической перспективе.

Внедрение результатов исследования. По результатам научного исследования на тему «Узбекские повести XX века (поэтические изыскания и тенденции развития)» были сделаны следующие выводы:

научные выводы по поводу социально-культурных обстоятельств в народных повестях, роли веры героя в понимании художественной, философской особенности в системе образов классического произведения были использованы в рамках фундаментального проекта Ф1-02 под названием «Фундаментальное исследование истории литературоведения» (2012-2016) (Справка 89-03-2088 от Министерства высшего и среднего

специального образования Республики Узбекистан). В результате, было освещено, что народные и классические повести являются составной частью национального духовного наследия;

в рамках фундаментального проекта ФА-Ф1-Г040 под названием «Узбекская литература в свете сравнительного литературоведения: типология и литературное влияние» (2012-2016) сравнительно исследованы процесс становления жанра повести, типология образов в литературе тюркских народов, трактовка духовно-эстетической сущности личности в мировой литературе; подчеркнута поэтичность художественного образа в исторических и современных произведениях; использованы научные выводы, содержащие классификацию повестей (Справка Академии наук Республики Узбекистан № 3-1255-1237 от 16 июня 2020 г.) В результате этого было показано, что внутренняя трагедия и поражение в узбекских повестях символизируют духовное развитие и победу;

новый стиль, новый образ, новая трактовка образных символов, а также материал, исследованный в плане единой монографии был использован в рамках практического проекта А-1-118 под названием «Подготовка и издание учебника по описанию и интерпретации образа Навои» (2015-2017). (Справка Министерства высшего и среднего специального образования № 89-03-2088 от 16 июня 2020 г.); в результате определенные выводы были сделаны по использованию нового образа и символов в поэтике повести;

научные заключения о сути героя в повестях были использованы в рамках практического проекта А-1-61 под названием «Создание аудиокниг по лингвистике для слабовидящих студентов» (2014-2016). (Справка Министерства высшего и среднего специального образования № 89-03-2088 от 16 июня 2020 г.); в результате этого была повышена эффективность обучения языка и литературы;

взаимоотношение между героем и временем, изменения поэтики в современных повестях были использованы при подготовке сценариев программ «Ассалом, Узбекистан», «Внимание к языку» на телеканале «Узбекистан». (справка Национальной телерадиокомпании Республики Узбекистан № 102-9895 от 24 февраля 2020 г.); в результате чего улучшилось качество телевизионных программ и было продемонстрирована роль современной повести в обогащении национальной духовности;

научные результаты диссертации были использованы в виде докладов, в которых содержится понятие о художественных навыках прозаиков, традиционное и современное изображение в структуре произведения, подготовленных для отчетных ежегодных и перспективных заседаний Художественного совета по прозе при Союзе писателей Узбекистана в 2016, 2019 годах. В результате, были интерпретированы общечеловеческие идеи в поэтике современных повестей и определены новые исследования поэтики и принципы развития жанра. (Справка Союза писателей Узбекистана № 01-03-292 от 20 февраля 2020 г.); в результате этого было доказано, что общечеловеческие идеи интерпретируются в модернических повестях, а

также были определены новые исследования поэтики и принципы развития жанра.

результаты исследования были применены в укреплении литературных связей Казахского национального культурного центра в Узбекистане. В частности, внимание было уделено богатой истории тюркских народов, толкованию универсальных добродетелей (Справка Казахского национального культурного центра в Узбекистане от 10 марта 2020 г.); в результате чего стало возможным укрепить двусторонние культурные и научные отношения между казахскими и узбекскими народами.

научные результаты исследования были применены в учебном процессе в Университете Ататюрка в Турции. При этом был продемонстрирован генезис, совершенство, обновление в поэтике жанра, структурные и семиотические особенности произведения; студенты, специализирующиеся по узбекской литературе, обогатили свои знания, навыки и умения о гармонии культуры и традициях тюркских народов, также материал был использован для формирования необходимых знаний, умений и навыков у студентов. (Справка Ататюркского Университета от 28 февраля 2020 г.). В результате специалисты Университета Ататюрк улучшили организацию занятий по таким курсам, как «Литературный процесс», «Современные узбекские повести», разработали учебные пособия и методические указания в данной области .

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех основных глав, заключения и списка использованной литературы. Объем 249 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Расулова У. XX аср ўзбек қиссачилиги (поэтик изланишлар ва тараққиёт тамойиллари). Монография. – Тошкент : Qamar media, 2020.-310 б.
2. Расулова У. Бадиий адабиётда сўз ва оҳанг уйғунлиги // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2015. – 2-сон. – Б. 70-75. (10.00.00. № 14).
3. Расулова У. Қиссаларда ишқ талқини // ЎЗМУ хабарлари. – Тошкент, 2015. – 5-сон. – Б. 239 – 242. (10.00.00. № 15).
4. Расулова У. Қиссаларнинг бадиий хусусиятлари // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2015. – 3-сон. – Б. 42- 45. (10.00.00. № 9).
5. Расулова У. Қиссалар таҳлили // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2016. – 7-сон. – Б. 128-132. (10.00.00. № 19).
6. Расулова У. Замонавий қиссачилик: моҳият ва бадиият // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2019. – 4-сон. – Б. 148 -152. (10.00.00. № 19).
7. Расулова У. Тоғай Мурод қиссалари: аслият ва таржима // Жаҳон адабиёти. –Тошкент, 2019. – 11-сон. – Б. 187-193. (10.00.00. № 4).
8. Расулова У. Ҳозирги қиссаларнинг структур-семиотик хусусияти // Ўзбек тили ва адабиёти.-Тошкент, 2019. – 6-сон. – Б. 68 -70. (10.00.00. № 14).
9. Rasulova U. Qissalarda badiiy obraz mohiyati // Til va adabiyot ta'limi - Tashkent, 2020 – 1-son. – В. 31-33. (10.00.00 № 9).
10. Расулова У. Поэтик анъана ва миллий қиссалар // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2020. – 2-сон. – Б. 135-138. (10.00.00. № 3).
11. Rasulova U. Qissalarda inson mohiyati // TDPU ilmiy axborotlari.- Tashkent, 2020. – 6-son. – В. 231-234. (10.00.00. № 27).
12. Расулова У. Сатирик образ моҳияти // Хорижий филология.- Самарқанд, 2020. – 2. – Б. 36-40. (10.00.00. №10).
13. Расулова У. Замонавий қиссалар поэтикаси // Шарқ юлдузи.- Тошкент, 2020. – 2-сон. – Б. 65-69. (10.00.00. № 19).
14. Расулова У. Қисса жанри генезиси // Филология масалалари. – Тошкент, 2020. – 1-сон. – Б.13-20. (10.00.00. № 18).
15. Rasulova U. Novelties in poetics of tales // ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphiya (USA) 01(81). 2020. P 220- 224. (SJIF 5,667 JIF 1,500).

II бўлим (II часть; II part)

16. Расулова У. XX аср ўзбек қиссалари тадрижи. – Тошкент: Фан, 2012. – 60 б.
17. Расулова У. Насрий шеър / Ёшлар китоби. – Тошкент: Адиб, 2008. – Б.440-446.

18. Rasulova U. Artistic thought and renovation of aesthetic criteria / European Applied Sciences, Germany. 2013. – p.17-18 .
19. Расулова У. Изображение человека и природы в жанре повести / Paradigmata poznani. – Чехия, 2014. № 2 -С.75-79.
20. Расулова У. Қиссаларда маънавий ахлоқий тарбия масаласининг бадиий трансформацияси / Республика илмий назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2013. – Б. 187-192.
21. Расулова У. Эпик анъаналар уйғунлиги / Халқаро илмий анжуман материаллари. – Тошкент, 2014. –Б.135-140.
22. Расулова У. Ўзбек қиссалари тавсифи / Материалы международной научно практической конференции. -Қозон. – Б.232-235.
23. Расулова У. Замонавий қиссаларда шахс фожиаси талқини. Республика илмий назарий анжумани. – Тошкент, 2016. – Б.28-30 .
24. Расулова У. Алишер Навоийнинг тафаккур олами. / Республика илмий назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2016. – Б.36-38.
25. Расулова У. Қадриятларни эъзозлашга чорлов / Ёшлик, № 9. – Б.30
26. Расулова У. Замонавий қиссалар: таржима ва бадиият / Халқаро конференция материаллари. -Тошкент, 2018. – Б.450-452 .
27. Расулова У. Барҳаёт анъаналар талқини. / Халқаро конференция материаллари. - Фарғона, 2018. – Б.78-80 .
28. Расулова У. Навоий ижодида умуминсоний ғоялар талқини / Халқаро илмий назарий анжуман. – Тошкент, 2019. – Б.168-170 .
29. Расулова У. Поэтик тил ва бадиий ифода / Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. -Тошкент, 2019. 29 октябрь.-Б. 92-96.
30. Расулова У. Насрда Навоий анъаналари / Халқаро конференция материаллари.-Тошкент, 2020. – Б.90-93.